

oud-gorcum varia

tijdschrift van de historische vereniging „oud-gorcum“

1996 - 2

jg. 13

nummer 35

Opgericht 20 augustus 1909

ereid	C. de Ruiter (1989)
secretariaat	Kon. Emmastraat 12 4205 BM Gorinchem tel. 0183-622331
bestuur	W. Kreukniet-den Hertog, voorzitter A.J. Busch, secretaris D.C. Pleyte, penningmeester B. Freriks mr. G.O. Groeskamp G. de Groot W.A. van der Hoff L.C.M.J. Stultiens G. Vroegh
contributie	De contributie bedraagt f 25,- per jaar, over te maken op rekeningnr. 47.22.64.761 van de ABN-Amrobank te Gorinchem (postbanknr. van de bank: 3050) of op postbanknr. 5593243 t.n.v. de penningmeester van "Oud- Gorcum", Athene 4 te Gorinchem. Losse nummers van "Oud-Gorcum Varia" zijn verkrijgbaar aan de balie van het "Gorcums Museum", Grote Markt 17. Prijs f 5,- per stuk. Losse nummers van "Historische Reeks Oud-Gorcum" idem à f 10,- per stuk.
lidmaatschap/adres- wijziging e.d.	Secretariaat: Kon. Emmastraat 12 4205 BM Gorinchem tel. 0183-622331.
redactie Oud-Gorcum Varia	B. Freriks drs. H.M. den Uyl
redactieadres	drs. H.M. den Uyl Schotdeuren 16 4205 PD Gorinchem tel. 0183-624951

ISSN 1384-721X

+++++

omslag:

Het versierde café Kalkhaven nr. 56, tijdens de herdenking
100 jaar onafhankelijkheid 1814-1914.
Voor het café staan Louis de Maagd en zijn vrouw.
Foto Stadsarchief Gorinchem.

MAAGDELIJKE HERINNERINGEN

Niek de Maagd. Brisbane, Australië.

Inleiding

Het is al een tijdje geleden dat mijn oude jeugdvriend Kees de Lang mij voorstelde een authentiek verhaaltje te schrijven over oud Gorcum en speciaal over het bedrijf van Louis de Maagd & Zn. op de Westkalkhaven en later in de Nieuwstad.

"Niek", zei hij (dit ging per telefoon van Gorcum naar Brisbane, Australië), "kun jij je nog enige dingen of gebeurtenissen herinneren die interessant zouden kunnen zijn voor de Oud-Gorcumers?"

"Ja Kees, daar vraag je me wat. Ik zit in Australië sinds maart 1951, zie of spreek nooit iemand uit Gorcum en jij hoopt dat ik zomaar iets uit mijn mouw kan schudden", zei ik.

Na nog een paar brieven en een exemplaar van Oud-Gorcum Varia (1994 jaargang 11 No 30) van Kees te hebben ontvangen, heb ik hem beloofd daar eens mee te beginnen.

Op zekere dag zat ik in mijn stoel achter mijn bureautje thuis, plaatste mijn hoofd tussen mijn handen en liet mijn gedachten afglijden naar mijn prille en toch wel enigszins avontuurlijke jeugd in de jaren rond 1931/32, die voor menigeen armzalig waren en toen toch als gewoon ervaren werden of men deed tenminste alsof!

Terug naar vroeger

Opeens, zo helder als bij klaarlichte dag, was ik weer terug op de Kalkhaven waar mijn wieg eens stond.

Ik was alleen thuis op de eerste verdieping van het pand Westkalkhaven 58 boven het snoepwinkeltje van Van Es. De jaarlijkse kermis was in aanbouw en ik had de bof. Toen als knaapje van zeven of acht, zat ik naar buiten te kijken met een grote doek met hete broodpap om mijn hoofd. Tussen de twee pleinen, (nl. de zanderige vlakte tussen Oost- en West-Kalkhaven) bevonden zich twee honden, die in een zeer compromitterende toestand schenen te zijn en niet in staat om zich uit deze positie te verlossen. Voor mij was dat een groot raadsel en voor een lange tijd bleef dat een raadsel! Mijn moeder was ernstig ziek en toen waarschijnlijk in een ziekenhuis in Utrecht. Mijn vader werkte hard voor mijn grootvader, "Opa" Louis de Maagd, caféhouder, bierbottelaar, limonadefabrikant en wijnhandelaar, op de andere hoek van de Spaarpotsteeg/Kalkhaven nr 56. Hij was dus niet veel thuis en ik wist zeker dat ik een klap om mijn oren zou krijgen als ik uitleg zou vragen

De Kalkhaven (westzijde) met ter hoogte van de handkar de Met van Amerongensteeg; de bierwagen met twee paarden staat voor het pand nr. 56, het café L. de Maagd. Omstreeks 1915.

over zulke dingen!

Tenslotte werden de honden "bevrijd" uit die voor mij onnatuurlijke positie door drie welbekende plaatselijke figuren, namelijk: De gekke Jan (van Bogget), Mien en Huib, die er blijkbaar grote lol in hadden om die honden met een paar welgemikte emmers water uit hun benarde situatie te verlossen.

Ik kan er nog niet over uit, dat ik na ongeveer 64 jaar mij dat voorval nog zo duidelijk niet alleen kan herinneren, maar ook zo nauwkeurig als in een driedimensionale kleurenfilm zie, nee meer nog, ik was daar weer lijfelijk aanwezig en voelde de warme broodpap nog op mijn wangen. Ik was hierdoor zo verbijsterd dat het voor mijn gevoel wel een klein halfuur duurde voordat ik weer helemaal bij was en terug kon duiken in het verleden.

Kalkhaven 56, het café

Mijn grootvader Louis de Maagd is geboren in Middelburg en kwam via Schoonhoven in Gorcum op de West-Kalkhaven te wonen, waar hij op ongeveer 31-jarige leeftijd zijn eigen zaak "La Pucelle" (Maagd) begon, anno 1895.

"De Zaak" van opa stond op de Kalkhaven (Westzijde) nr. 56, op de noordelijke hoek van de Spaarpotsteeg. Op de zuidelijke hoek, op Kalkhaven nr. 58, woonden wij boven de winkel van Van Es. De Spaarpotsteeg zelf was een steeg die heel vochtig was vanwege het gebrek aan zonneschijn. Die zat vol pissebedden en "hooiwagens" en was dus niet wat je noemt een gezonde omgeving om in te wonen.

Toch waren er nog enkele bewoners aan de noordzijde van de steeg. Opoe Smiesing was er één van. Men kon haar huisje direct herkennen aan een "eeuwig" bloeiende clivia voor het raam. Menig kind heeft zij geboren zien worden en opgepast terwijl de kraamvrouw in bed lag. Ze was gekleed in lange, zwarte kleren en had een wit gestijfseld mutsje op.

De deuren van sommige van deze huisjes waren nog van het "staldeur-type", zogenaamde halve deuren, met boven- en onderdeur. Dezelfde huisjes stonden ook nog op de Oost-Kalkhaven, waar oude vrouwtjes over de onderdeur hingen. Allen somber gekleed in donkere kleuren en met hun typisch witte mutsje op. Achter opoe Smiesing, gezien vanaf de Kalkhaven naar de Appeldijk, woonde daar toen nog ene Boderij. Een excentrieke kleermaker die met een "kaasbolletje" op rondging om maten op te nemen voor zijn cliëntèle. Wat ik me nog van hem herinner is, dat hij het niet rijk had en waar hij ook ging, je kon de kamfer een paar meter van hem vandaan ruiken. Naast Boderij had je nog twee sigarenmakers, naar ik meen, die daar hun bedrijfje hadden, maar er niet woonden. Wij als jongens gingen wel eens bij hen kijken hoe de

sigaren met de hand werden gemaakt. Al deze woningen werden nog in mijn tijd op de Kalkhaven onbewoonbaar verklaard. Kalkhaven 56 bestond toen, zoals ik me dat kan herinneren, uit het café (voorkant van het pand nr. 56, hoek Spaarpotsteeg), een biljartkamer, grote keuken, werkplaats en flessenzolder.

Boven het café en de biljartkamer waren woon- en slaapkamers. De ingang tot het café was door dubbele glazen deuren; een belletje met een spiraalveer kondigde een klant aan als de deur geopend werd. De toonbank (bar) stond tegen de achterwand met net genoeg ruimte voor de bediening van de klanten. Om geen natte voeten te krijgen vanwege het gemorste bier en het afwaswater lag er een houten vlonder tussen de toonbank en de achterwand. Op de toonbank stonden twee bierkranen en een grote afspoelbak van roestvrij staal met bijbehorend droogrek voor de verschillende bierglazen. "Hygiënisch" werden de glazen in de spoelbak omgespoeld met veel vertoon van vlugdraaiende handen en vervolgens op het droogrek geplaatst. Voor deze "act" moest je dus wel de nodige "diploma's" bezitten! De nog aanwezige druppels water werden dan met een blauwe theedoek verwijderd, om vervolgens de glazen nog eens demonstratief tegen het licht te houden. Na deze "grondige" inspectie waren ze dan weer gereed voor de volgende klanten.

Als het druk was, werd natuurlijk het water in de spoelbak meerdere malen verversd en werden meer theedoeken gebruikt. Vers water werd gehaald in emmers uit een kraan in de steeg. De achterwand was voorzien van spiegels en glazen schappen waarop allerlei flessen waren tentoongesteld, zoals verschillende soorten jenever: o.a. Bols, Hartevelde, Hulstkamp en De Kuyper.

In later jaren kwamen daar nog wat merken bij. Menige bitter was toen verkrijgbaar, waaronder ik me Tip van Bootz kan herinneren. Dan, natuurlijk om er wat variatie en kleur aan toe te voegen, stonden er flessen met Schilletje (voor de dames?), Voorburg en Advocaat. De spiegels die achter de flessen stonden gaven natuurlijk een idee van veel meer ruimte dan er in werkelijkheid was.

Opa De Maagd

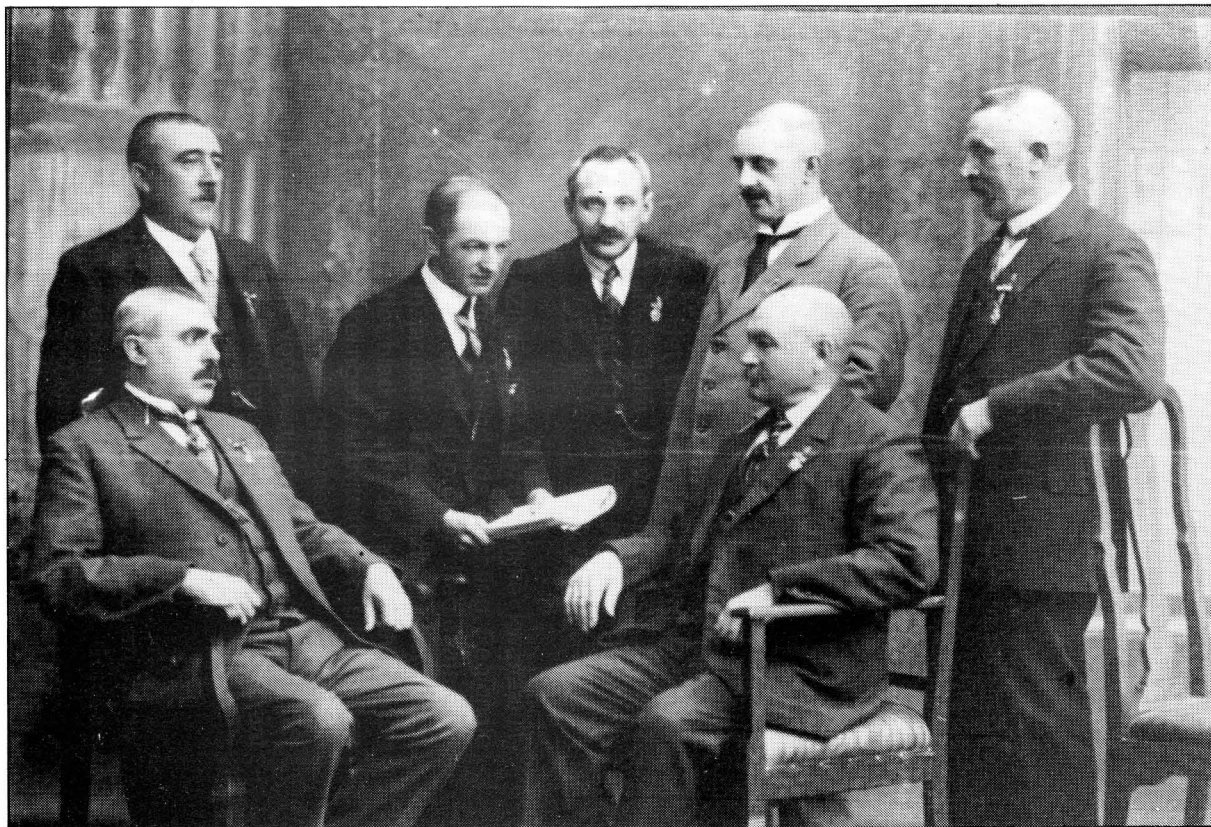
Binnenkomend zag je aan de linkermuur twee grote schilderijen, waaronder een vrij grote kopie van de welbekende Stier van Potter. (Ik vraag me af waar die gebleven zijn!) Aan de rechterkant, vlakbij de toonbank, was opa's vaste stekkie, de ronde leuning van zijn stoel gedecoreerd met kleine schildjes van plaatsen waar hij geweest was. Net boven zijn hoofd, tegen de muur, hing een pijpenrek waarin hij vijf tot zes verschillende tabakspijpen had hangen. Een meerschuiimen gele pijp was zijn favoriet. Loek, mijn oudere broer, en ik mochten deze

Louis de Maagd als tamboer-maitre bij De Bazuin.
Omstreeks 1925.

Jan Willem de Maagd, oudste zoon van Louis,
vader van Niek.

Het bestuur van De Bazuin, 1929. Staand v.l.n.r. C. Valk, L. Verdoorn, J.J. Gerritsen, P. Gelderblom, J. Metselaar. Zittend: J.M. Ducardus, bibliothecaris, en L. de Maagd, vice voorzitter.

dan van hem stoppen met tabak uit een mooie, dikwijls gepoetste koperen tabakspot met bijpassende houder voor een lucifersdoosje. Een sigaretten- en een sigarendoos, altijd gevuld, waren zijn vaste maatjes. Willem II en Schimmelpenninck waren favoriet.

Als kwajongen brak ik wel eens een paar zwavelkoppen van zijn lucifers af als ik zijn pijp stopte met verse tabak. Hij had dit natuurlijk wel in de gaten, maar goedgezind als hij was, liet hij dat doorgaans toe zonder iets te zeggen. Ik had vanzelfsprekend lol als die luciferkoppen ontbrandden en opa Louis een quasi verschrikte blik op zijn gezicht trok.

Bruine tafeltjes en dito stoelen op bruin zeil versierden het interieur van het café. Onder iedere tafel stond een houten spuwbak, gevuld met zand, dat dan dikwijls of door mijn grootmoeder of door mijn broer Loek of door mij ververst moest worden. Tabak en sigaren pruimen was in die tijd schering en inslag. De afgekloven restanten werden dan zonder gebruik van handen in het zandbakje gemikt. Je hoofd onder tafel steken en zo ongezien je van je pruim verlossen was er niet bij. Ook gebeurde het wel dat men met de onderste ledematen het spuugbakje van links naar rechts en vice versa dirigeerde en de natte bruine projectielen met de nodige vaardigheid en precisie, vergezeld van sissende en haperende bijgeluiden als ware het een V-1, "afschoot" in (of naast) het daarvoor bedoelde bakje. Gedurende de winter waren er ook de ouderwetse houten stoven verkrijgbaar met gloeiende briketten erin om de voeten warm te houden. Opa Louis was een zeer populair man, niet alleen bij zijn kleinkinderen, maar ook bij een groot deel van de Gorcumse bevolking. Hij was lid van menige vereniging, zoals de Kon. Harmonie "De Bazuin", wandelclub "De Vetkaars" en de Tachtig Kilo-club. Ik heb eigenlijk nooit begrepen wat die laatste club inhield. Wel werd er luidkeels gelachen als iemand het woord "achentachtig" gebruikte. Ook was hij bestuurslid van de Oranjevereniging en van de A.K.en W.V. Geen wonder dat zijn café altijd vol zat en dat mijn vader daar 12 tot 14 uur per dag werkte en ik "onder hoede" was van oma en opa en daardoor werden mijn broer Loek en ik nogal gauw wijs in het bedrijf.

Direct achter het café was een trap die naar boven voerde, waar de slaapkamers (met bedsteden compleet met solide houten deurtjes) en de woonruimte van mijn grootouders waren. Onder de trap was de kelder waar de fusten bier en sterke dranken werden bewaard. Vervolgens een grote biljartkamer waar ook de vaandels van de Bazuin in een hoek stonden opgesteld, dan een gang met een open plaats met tegels, die naar W.C. en urinoir leidde. In de grote kamer was ook de houten telefoon met apart oor- en mondstuk plus slinger. Het abonnenummer was toen nog 67.

De keuken

Dan was er de grote keuken, het domein van mijn oma, een formidabele zakenvrouw en geweldige steun voor mijn grootvader. Niet alleen werden er dranken verkocht en geserveerd in het café, er moest ook wat op verzonnen worden om klanten dorstig te maken!

Behalve chocoladerepen ("Kwatta's" met het bekende soldaatje erop als handelsmerk om te sparen) voor 5 cent per stuk, serveerden we ook hardgekookte eieren, zoute en zure haring, rolmops, gerookte paling, mosselen, oesters (hier komt de Zeeuw om de hoek kijken) en om maar zuur te eindigen ook nog zure worst en zure bommen (goed voor de "azijnboer").

Voor de communicatie tussen keuken en café was er een spreekbuis. Aan ieder eind zat een mondstuk met een fluit erin. Oma was cheffin in de keuken en opa de chef in het café. Als opa wat te bestellen had, moest hij de fluit verwijderen en door hard te blazen werd de fluit in de keuken geactiveerd en konden er orders gegeven worden voor een of andere lekkernij. Het spreekt vanzelf dat er door deze manier van communiceren wel eens wat fout ging, namelijk als aan een van de eindjes vergeten werd de fluit te herplaatsen, dan kon men aan het andere eind zich het "lebbes" blazen zonder gehoord te worden. Dan moest opa of oma zich een rotje lopen om de ander op zijn of haar foutje te wijzen. Nodeloos te zeggen dat de gemoederen wel eens hoog konden oplopen! (Tegenwoordig zou men zeggen: 't busje komt zo!) Dit alles gebeurde tot groot vermaak van de wachtende klanten (die blijkbaar nooit haast hadden). De reden van deze ontploffingen zou misschien gelegen kunnen zijn in het feit dat mijn opa een Zeeuw was en mijn oma een Friezin. Als ze dan ook een meningsverschil hadden door de "intercom", vervielen ze beiden gemakkelijk in hun eigen dialect en niemand snapte er een klap van, opa en oma inbegrepen!

Dit alles vond plaats in de grote keuken en in de werkplaats daarachter.

De drankenhandel

Grootvader was, zoals gezegd, behalve caféhouder ook bierbottelaar, limonadefabrikant, wijnhandelaar en wat dies meer zij. We hadden dan ook een inwonende dienstbode die het huishoudelijk werk deed en tevens met alle andere voorkomende werkzaamheden meehielp. Grote ketels kokend water stonden altijd klaar voor het gereed maken van mosselen en eieren en voor het spoelen van flessen enz., inclusief het schoonmaken van darmen voor het vullen van worstjes in 't zuur.

Zoals eerder vermeld, was de werkplaats achter. Een trap naar boven

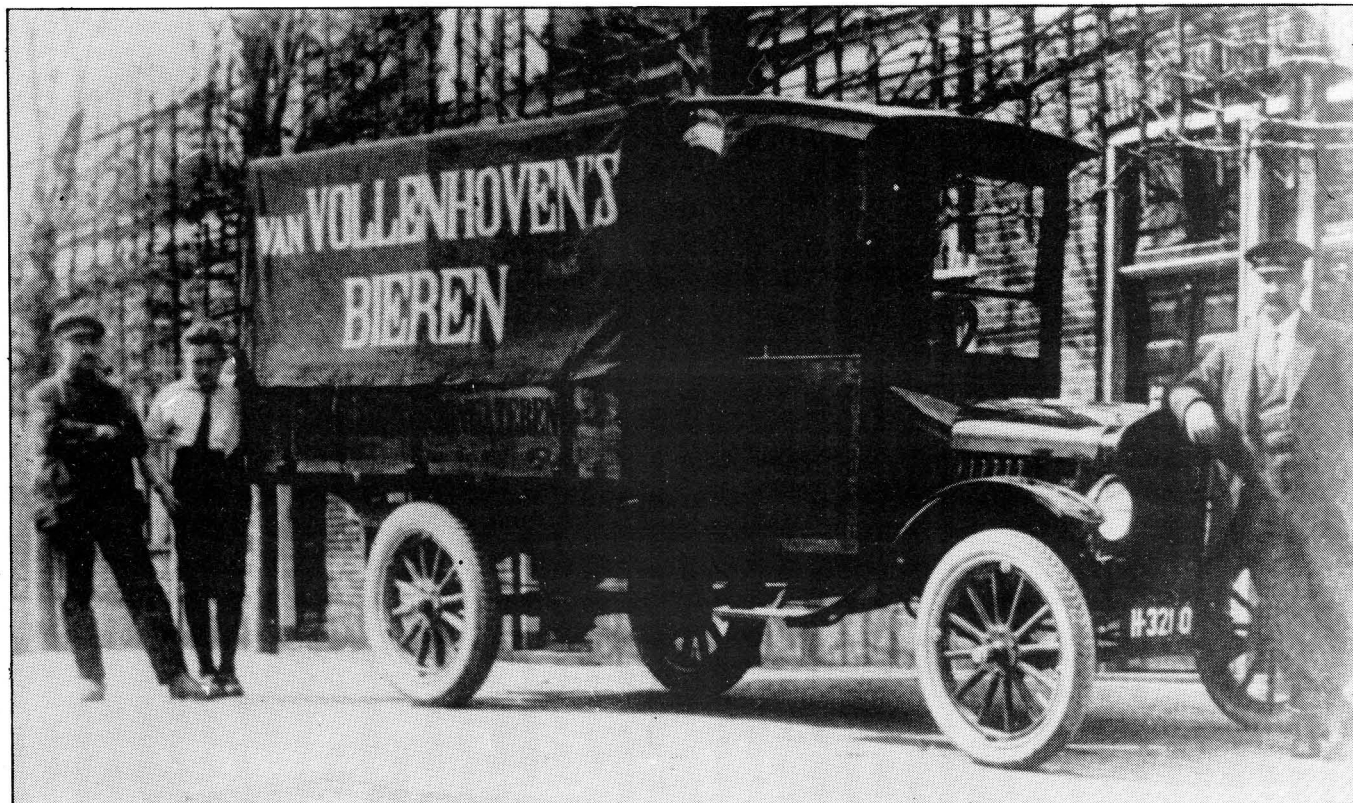
bracht je op de flessenzolder. In het begin, ik kan me dat nog goed herinneren, werden alle flessen gespoeld in twee houten kuipen, gemaakt door echte "kuipers" op de West-Kalkhaven die in die tijd nog kuipen en biervaten maakten met de hand, een vak op zich en waar ze zelf erg trots op waren. Helaas is dat beroep inmiddels al lang uitgestorven.

De lege retourflessen werden naar maat en kleur gerangschikt en in bovengenoemde vaten gedeponeerd, gevuld met heet water. Dit ging zo door tot aan het eind van de dag zodat ze goed konden weken. De volgende morgen werden die flessen ontdaan van hun etiketten met een oud tafel- of aardappelschilmesje, dat zwaar verroest was na een lange tijd voor dat doel gebruikt te zijn (een rot karweitje). Vervolgens werd dan de binnenkant met een speciale borstel schoongemaakt, dan de fles weer leeg laten lopen, nog steeds in dezelfde kuip, daarna in de tweede kuip met schoon heet water. Tenslotte de fles opnieuw leeg laten lopen, tegen het licht houden en als hij goed schoon was, omgekeerd op een apparaat zetten waar met kracht een waterstraal uitkwam (de finishing touch) voordat alle schone flessen omgekeerd op een droogrek werden gezet. Degene die niet schoon waren, werden teruggeplaatst in de eerste kuip. Er was niemand die dit karweitje leuk vond, maar iedereen had zijn beurt.

De houten kuipen werden ook gebruikt voor het koken van mosselen. Kokend water diende om de schelpen te openen. De hele familie hielp mee om de mosselen eruit te halen met behulp van een mesje. Ze werden dan vers verkocht met wat mosterd van 't Haasje of in glazen potten met azijn gezet. Oesters gingen ook de kuipen in, alleen maar om de krabbetjes, het wier en dergelijke eruit te sorteren. Alleen opa en mijn vader openden de oesters (daar moest je ervaren in zijn) met een speciaal oestermesje en nadien moest je je vingers natellen of ze er nog alle tien aanzaten. Oesters en mosselen waren destijds een stuk goedkoper.

Kleine bestellingen werden afgeleverd per fiets of bakfiets. Voor grotere bestellingen was er een steekwagen, die meestal voor fusten bier gebruikt werd of voor kratten (36-50 flessen).

Dat was toen. Later kregen we een bakfiets (driewieler) en een echte vrachtauto, een T-Ford. Dit was omstreeks 1923, juist voordat ik op de wereld kwam (maart 1924). Ik kan me toch nog de vrachtwagen herinneren. Voor 1923 moeten we ook twee paarden gehad hebben volgens stukken in het gemeentearchief. De T-Ford had een linnen of zeildoekse kap, waarop reclame van Van Vollenhoven's bierbrouwerij was geschilderd. De versnelling zat in die tijd net onder het stuur en werd met de hand bediend. Net voor de Tweede Wereldoorlog was er ook nog een V.W. bestelwagentje.

De eerste vrachtwagen, een T-Ford. V.l.n.r. Jan Morang, Flip Stevens en Louis de Maagd.

Onze klanten

Goederen werden niet alleen in Gorcum afgeleverd, maar ook in een redelijk grote omgeving van de stad. Het afzetgebied strekte zich uit van Gorinchem tot Dordrecht en Alblasserdam, in andere richtingen tot aan Vianen en Vreeswijk met Asperen, Leerdam en Herwijnen; naar het zuiden bestreek het 't Land van Heusden en Altena en reikte zelfs tot Breda.

Veel later, na 1945, hadden we klanten voor advocaat e.d. tot aan Eindhoven, Dordrecht en Utrecht toe.

Vroeger werd er ook gebruik gemaakt van bodes, die goederen met paard en wagen van Gorcum naar deze omstreken brachten en vice versa.

Namen van bodes komen weer bij me op, o.a. Visser, Kieboom en Groeneveld, met standplaatsen door de hele stad. Op zaterdag ging mijn vader (Jan Willem) op stap met een speciale handwagen, groen geverfd en met een grote klep tegen de regen. Binnen zaten vakken waar grote en kleine flessen precies inpasten. Je moest bijna zo sterk zijn als een beer om dat "krengh" te duwen, maar om het geheel een beetje te helpen waren er twee reusachtige trekhonden Herta en Prins, die toen onder de wagen tussen de wielen waren ingespannen en moedig en gewillig meetrokken van de ene naar de andere klant. Het spreekt vanzelf dat Loek en ik meegingen op die dag. Daar hadden we schik in.

De honden werden 's avonds losgelaten in een grote verwaarloosde tuin achter de garage van Jan Morang, de automonteur. Dit pand werd later de stoffenzaak van de fam. Van Vriesland, ouders van Sara, Simon en Esther. De toegang tot die tuin was net in de bocht van de Blauwe Haansteeg, die van de Kalkhaven naar de Appeldijk loopt. Een grote muur liep om de achterkant van de tuin. Erbovenop lag een laag cement, waarin glasscherven omhoog staken om overklimmen te voorkomen, hoewel er niets van waarde was om te stelen. Deze ruimte werd vroeger gebruikt voor opslag van lege kisten en flessen en was blijkbaar voorheen een stal voor twee paarden. Hoofdstellen, beugels en hoefijzers waren nog aanwezig. Dit moet voor of omstreeks 1920 zijn geweest.

Piet "De visboer"

Beide honden Herta en Prins herinneren me weer aan een andere koopman uit die tijd, namelijk Piet "De Visboer", Piet Eckhardt, die ook met zo'n handwagen met trekhond rondging. Hij had een grote koperen bel op zijn wagen en kondigde zijn komst aan door hard aan de klepel te trekken en de sterren uit de hemel te schreeuwen met:

J. MORANG — In Automobielen en Rijtuigen
Garage en Werkplaatsen: Kalkhaven, Gorinchem - Tel. No. 210

Gorinchem, 1 Mei 1923.

Rekening voor *De Weer L. de Maagd*

Van rijden en werkzaamheden aan auto. Debet aan J. MORANG.

April	2	gereden	3 1/2 uur	2,10
"	3	gereden	4 1/2 "	4,50
"	5	gereden	5 1/2 "	3,20
"	6	alle wieltoppen en elietoppen geweld	1 uur	0,60
"	7	gereden	5 uur	3,00
"	10	Jan met maar valburg	12 "	6,00
"	13	alle wieltoppen en elietoppen geweld	1 "	0,60
"	13	een reserve velg van een voorwiel		10,75
"	18	ijzerwerk gemaakt en aangebracht aan een voorwiel		9,80
"	19	alle wieltoppen, elietoppen en reservevelg gemaakt	2 uur	1,20
"	21	Jan met wieltoppen maar Dorscheit	4 uur	4,20
"	22	Jan met wieltoppen maar Thijssen	4 uur	4,20
"	23	Een lek in overband gerepareerd	1 1/2 uur	0,90
"	26	alle velen elietoppen geweld	1 uur	0,60
"	27	een ingesier en bijgeweld	1 uur	0,60
		comp. platen samen		2,25
		Stalling van 1 April tot en met 29 April		4,00
				56,60

Rekening van J. Morang aan L. de Maagd, gedateerd 1 mei 1923.

"Finten en elft" en die dit zo dikwijls herhaalde dat hij mensen die niet van vis hielden toch bekeerde tot dit heerlijk "rivierbanket". Ook ontbraken natuurlijk de "zure bommen" van Piet niet. De prijs van de vis is me ontgaan.

Fint en elft waren behoorlijk grote vissen. Men at ze in moten gesneden en dan in de pan gebakken. Ze zaten echter vol graten die, naar ik dacht, voor mij levensgevaarlijk waren. Ik at ze dan ook alleen maar nadat ze gebakken waren en in azijn hadden gelegen. Dan was het mogelijk om ze met "huid en haar" op te eten. De graten waren dan helemaal verteerd. Ja, u heeft het geraden, die werden inderdaad ook in het café verkocht.

De zure bommen waren in die tijd te koop voor een halfje ($\frac{1}{2}$ cent) of een cent, afhankelijk van de grootte. Soms, als we van opa een cent kregen, kochten we voor een halfje bij Piet en bewaarden het andere halfje en besteedden dat dan dikwijls in het snoepwinkeltje van Van Es beneden onze bovenwoning (nr. 58). Eigenaars van die winkel waren de heer en mevr. Van Es en zoon Piet Jr.

Spel en vermaak

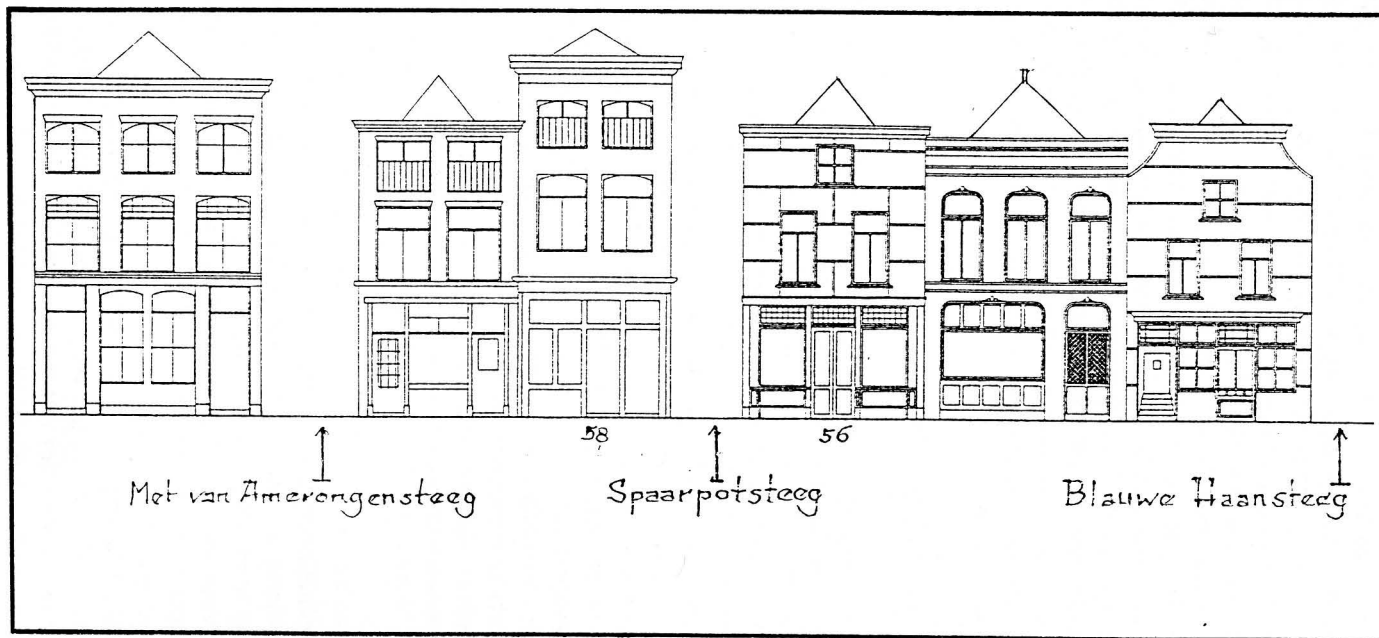
Dit was nog in de tijd dat we voetbalden op het noordelijke plein van de Kalkhaven, wat ten strengste verboden was. Politieagenten, waaronder de "Lange Louw" en de "Bedroefde Moeder", welgekozen bijnamen voor deze "agenten van de wet", kwamen regelmatig kijken (toen waren er kennelijk nog agenten) of we ons aan de wet hielden. Handballen zoals "goalgooien" tussen de bomen als doelpaal en de bal gespeeld van west naar oost, hielden we achter de hand als alternatief. Als we aan het voetballen waren, werd er een "uitkijk" geplaatst, wiens baantje het was ons te waarschuwen. Dan, als de waarschuwing 'Pilliesie' op z'n Gorcums werd gegeven, luid genoeg om ook door de naderende agent gehoord te worden, pakten we de bal in onze handen en handbalden we lustig verder met een onschuldig gezicht als van een misdienaartje.

Je kunt je voorstellen dat we nogal eens bars werden aangesproken en bedreigd met opsluiting of je kreeg een goede draai om je oren.

"Pieken" of "Landverovertje" spelen werd ook dikwijls gedaan op het plein. De pieken waren oude gebruikte vijlen, welwillend gegeven door de gebroeders Schaap, Cor en Leen, timmerlieden op de OostKalkhaven en goede vrienden van opa. Een scherpe punt werd aan het uiteinde geslepen waar het handvat had gezeten. Een vierkant werd in de zandgrond getrokken en in twee helften verdeeld. Meestal werd het met z'n tweeën gespeeld met de bedoeling "land te veroveren" van de tegenpartij door met de piek in het zand te gooien, zonder dat deze omviel. Als dit toch gebeurde was de ander aan de beurt om zijn kans

De Kalkhaven (westzijde) nr. 52 t/m 56, met links nr. 56 het café van L. de Maagd.
Foto gedateerd 18 aug. 1964.

De huizenwand Kalkhaven nr. 52 t/m 64. De huizen in opstand getekend naar de toestand in 1948.

goed te benutten en verloren "land" terug te veroveren. Op een goede (eigenlijk een kwade) dag, ik had nieuwe schoenen aan, ging de piek dwars door een van mijn schoenen heen en stak de punt door de zool van mijn schoen. Ik natuurlijk brullen. Schoenen waren in die tijd duur en ik wist dat ik een flink pak op m'n falie zou krijgen van mijn vader. Iedereen dacht echter dat de vijl dwars door mijn voet was gegaan. Oom Adrie was thuis en verwijderde de schoen "chirurgisch", dat wil zeggen de hele schoen werd kapot gesneden en verwijderd. Toen pas kwam de aap uit de mouw! De vijl was precies tussen de twee grootste tenen door gegaan zonder dat deze een schrammetje opliepen (wat een knappe reactie van mijn tenen)! Wat ik al vermoedde kwam uit. Een flinke dreun van mijn oom en toen mijn vader thuis kwam nog een "poeier" om het af te leren.

Gaslantaarns en overlijdensberichten

In die tijd hadden we nog gaslantaarns in de straat. Net voor zonsondergang kwamen de lantaarnopstekers. Een van hen was de vaste opsteker, bijgenaamd "De Wortel" (Van Baalen?), en soms een agent van politie, helm op het hoofd en gewapend met een lange lat, voorzien van een haakje. De lantaarns werden ontstoken door met het haakje aan een van de twee ringen te trekken, waardoor het gaskraantje verder openging en er licht in de duisternis was. Dit ritueel voltrok zich 's morgens vroeg ook weer, maar dan in tegenstelde richting. Het "waakvlammetje" bleef gedurende de dag wel aan.

Sterfgevallen werden toen ook zo nu en dan op een eigenaardige wijze bekendgemaakt, namelijk door middel van aanplakbiljetten van ongeveer 20 x 20 cm met een foto en gegevens van de overledene, alsmede de datum waarop de begrafenis zou plaatsvinden. Deze werden dan op enkele bomen of telegraafpalen bevestigd.

De kermis

Dan was er natuurlijk nog de kermis. Je kunt je wel voorstellen wat dat betekende voor jong en oud in een tijd waarin wij nog niets afwisten van T.V. en nog lang niet iedereen een radiotoestel bezat. De kermis was in die tijd voor een groot deel opgebouwd op de Kalkhaven. Het andere deel stond op de Markt voor en achter het Oude Stadhuis. Ook de Vismarkt werd erbij ingeschakeld.

We hadden dus zagezegd een prachtplaats en het voorrecht om alle fasen te zien van opbouw tot en met afbraak vlak voor ons huis. Het was dan de hele week een drukte van belang met luidklinkende, opgewekte muziek van o.a. Rodgers en Hammerstein. Vrolijke mensen die wat geld hadden, konden het hier weer uitgeven en zich amuseren.

Dit was een prachttijd voor opa's café. Gedurende die tijd verdiende hij goed. Hij was bekend en goede maatjes met veel kermispersoneel, zoals Vermeulen van 't Vrolijke Rad, de Cake-Walk, de Steile Wand, Scheepjesschommel, Zweefmolen en Theater Mullens. Daarom kregen mijn broer en ik nogal eens een vrijkaartje en één of twee keer een abonnement voor een of meer attracties. Heel waarschijnlijk had opa Louis hier weer iets mee te maken.

Loek en ik lagen 's nachts op de slaapkamer aan de voorkant in het grote tweepersoonsbed en, al luisterende naar de muziek en kijkend naar de gekleurde, vrolijke lichtjes tegen het plafond die almaar rondraaiden op de maat van de muziek, vielen wij in slaap. Na een week begon het afbreken van alle attracties. Hoe vlug ze dat deden! Jammer, dachten we dan, maar.... ze komen toch weer volgend jaar terug op dezelfde tijd en zo vielen we weer in ons oude doen terug.

Krijgertje, buten, verstoppertje, knikkeren, kogelen, hand- en voetballen, naar schoolgaan, en opa en oma helpen in de zaak (niet noodzakelijk in deze volgorde). T.V.-verslaafden van nu! Je weet niet wat je gemist hebt!

Opa uit de zaak, uitbreiding drankenhandel

Jaren later werd de zaak overgenomen door mijn vader Jan Willem. Opa bleef in het café totdat hij uiteindelijk besloot dat het tijd was om te gaan rentenieren. Oma De Maagd was inmiddels overleden. De limonadefabriek en bierbrouwerij werden verplaatst naar de Nieuwstad 13, waar een zee van ruimte was. Het café bleef op de Kalkhaven.

We hadden geglazuurde potten met onze eigen likeuren van 14,9 tot 25 % alcohol. Ook grote vaten, variërend van 200 tot 400 liter, die gevuld waren met allerlei soorten wijn uit Spanje, Portugal en Frankrijk, behoorden tot het assortiment dranken. Deze werden dan met handkracht en een beetje vernuft op stellages gerold en dan kon het tappen beginnen.

De flessen werden door ons gevuld, gekurkt en van een loden capsule voorzien. Dan nog geëtiketteerd met een lijmsoort. Gelukkig werd de kwaliteit van de lijm steeds beter en kon je de etiketten gemakkelijker verwijderen dan die uit de jaren 1930-1945. Vervolgens in dozen van zes of twaalf stuks verpakt en verzonden. In plaats van Renesse-bier van brouwerij "De Sleutel" en "De Gekroonde Valk" v.h.

Van Vollenhoven, verkochten wij Heineken-bier, nu wereldbekend. Ik mag wel zeggen dat de firma een vrij goede omzet had. Limonade met ons eigen merk "Mandarijna", en siropen onder dezelfde naam deden het ook goed. Sinaasappel, citroen, frambozen en grenadine waren de meer populaire smaken. Verder was de firma De Maagd agent van Hero-produkten, Coca-Cola en Chocomel.

Fa. L. de Maagd - Gorinchem

ANNO

1895

La Pucelle

LIMONADEFABRIEK
MANDARIJNA

LOUIS DE MAAGD GORINCHEM

GEVESTIGD SINDS 1895 TELEFOONNUMMER 67

AGENTSCHAP BIERBROUWERIJ „DE GEKROONDE VALK“
VH. VAN VOLLenhoVEN & CO AMSTERDAM

HANDEL IN WIJNEN, BIEREN, LIMONADES EN MINERALE WATEREN

GORINCHEM. 1 October 1926 192

REKENING voor Dan Heer W. van Eriessen

Houtenlooburg te A r n h e m.

Etiket en rekeninghoofd van Fa. L. de Maagd.

De naam "Magda" (een vervorming van De Maagd) werd uiteindelijk gekozen voor produkten van eigen fabrikaat, maar we ontdekten te laat dat deze naam al wettelijk geregistreerd stond door een voor mij onbekende onderneming.

Eigen merk advocaat

Na de oorlog van '40-'45 toen er weer van alles te krijgen was (zoals voor ons: verse eieren en alcohol), werden twee advocaatmachines aangeschaft. Een van 50 liter en een van 200 liter capaciteit. Dit produkt werd een "instant succes" en bijna elke dag werd er advocaat gedraaid.

Voor deze lekkernij waren de volgende ingrediënten nodig: 30 liter eieren, alcohol van 96 %, suikersiroop, gezuiverd water, agar-agar, kleurstof, vanille en brandewijn-essence. Deze mix was zo samengesteld dat het een eindprodukt gaf van 14,9 % alcohol en uiteindelijk verkocht kon worden door groenteboeren en kruidenierszaken naargelang van hun wettelijk verlot. De advocaatketel bestond uit twee wanden, namelijk een binnen- en buitenwand. De "schel" of buitenwand diende voor de verwarming met normaal leidingwater, de binnenketel voor het te maken produkt. Een gasbrander was geïnstalleerd aan de onderkant van de "schel", die voorzien was van een waterin- en uitlaat. Kortom het was dus een "hitteverwisselaar". Een groot deksel bevatte de nodige aandrijftandwielen en een poelie aangedreven door een elektromotor en drijfriem.

De eieren werden geleverd door eierboer Meijer, toen wonende in de Kwekelstraat. De eieren werden voorzichtig met de hand gebroken en in een klein pannetje opgevangen. Niet meer dan vijf tegelijk! Dit werd gedaan omdat, als er een vuil ei tussen zat, we alleen maar vijf eieren maximaal behoeften weg te gooien. De vijf goede eieren werden dan in 2x15 liter geëmailleerde emmers gedaan tot deze gevuld waren. Heeft u wel eens zoveel eieren gebroken met de hand, de een na de ander? Je wordt er wel een beetje wee van. De eieren werden vervolgens in de 50-literketel gedaan en voor een kort poosje geklopt met de "blender" (menger) om weer opgevangen te worden door filtering van een zeef (verwijdering van eventuele stukjes schaal en het membraan dat de dooier in het midden houdt). Het geheel werd dan in de 200-literketel machine gedeponneerd. Inmiddels was de 96 % alcohol gemengd met het gefiltreerde water en de suikersiroop. Het was heel belangrijk om dit in de juiste volgorde te doen. Als je bijvoorbeeld de alcohol met de suikersiroop mengde, zonder eerst het alcoholpercentage te verlagen met water, zou de suikersiroop plotseling kristalliseren en het mengsel onbruikbaar maken. Na dit in de goede volgorde gedaan te hebben, werd ook dit gevoegd in de 200-literketel,

BOERENJONGENS

WIJNHANDEL FIRMA L. DE MAAGD
TELEF. 67. GORINCHEM.

PRIMA

Advocaat

Alc. geh. 14.9 %

Fa. L. DE MAAGD - GORINCHEM
NIEUWSTRAAT 30

Twee etiketten van de Fa. L. de Maagd.

die inmiddels al aan het draaien was. Na ongeveer vijf minuten mengen werd de gasbrander aangestoken en de temperatuur van de inhoud geleidelijk verhoogd. Door een kleine hoeveelheid koud water steeds bij de buitenketel te voegen en over te laten lopen in een hoger aanwezige afvoer en door de ronddraaiende mixer was het mogelijk een geleidelijke en gelijkmatige temperatuurverhoging in de binnenketel te verkrijgen. De buitenketel was voorzien van een vaste thermometer. De temperatuur werd regelmatig gecontroleerd evenals de temperatuur van de advocaatmix via een inspectieopening met deksel.

Zodra 10 graden verschil in temperatuur van binnen- en buitenketel was bereikt, werd de gasbrander uitgedraaid en het mengsel, al draaiende, mocht dan afkoelen, mede door de waterin- en uitlaat te verwisselen en het hete water in omgekeerde richting te verwijderen. Tegelijkertijd werd de agar-agar toegevoegd (een soort gelatine). Ongeveer elke vijf minuten namen we een monster in een schoon glas om de dikte te bepalen. Een glazen staafje zo lang en zo dik als een potlood werd in de advocaat geplaatst onder alle mogelijke hoeken. Onder een hoek van ongeveer 30 graden mocht het staafje niet tegen de rand van het glas vallen. Het moest blijven staan zoals het erin gezet werd. Als er te lang gewacht werd, hadden we moeilijkheden om de advocaat in de flessen te tappen. Het was nu tijd om de vanille en de brandewijn-essence erbij te voegen, gevolgd door de kleurstof totdat het eindproduct een mooie goudgele kleur had. Het tappen was min of meer gelijk aan het tappen van wijn en likeur, gevolgd door het kurken, etiketteren en van een capsule voorzien om het geheel aantrekkelijker te maken voor het gros van het publiek. De advocaاتفlessen hadden natuurlijk een bredere hals dan flessen voor wijn en andere dranken.

Het schoonmaken van de binnenketel was niet zonder gevaar, of beter gezegd riskant. De temperatuur van de advocaatketel, net leeggetapt, was nog lauw. Om de 1,5 m hoge ketel goed schoon te maken was er een drie- tot viertrees trapje. Voorovergebogen met je hoofd naar beneden moest je dan de binnenwand schoonschrappen met een spatel en de afgeschraapte advocaat in een speciale fles opvangen, die dan door het personeel mee naar huis mocht worden genomen ("klontjes", soort van geschifte deeltjes werden beschouwd als niet goed genoeg voor de verkoop). Soms was Loeks hond er heel erg blij mee! Echter de nog aanwezige alcohol dampen maakten het moeilijk voor ons om rustig te blijven ademen, met het gevolg dat we om de paar minuten van het trapje kwamen waggelen, redelijk onder invloed al was het voor tijdelijk, maar zonder dat we ervan geproefd of gedronken hadden. Een paar minuten buiten staan in de frisse lucht en je was weer "nuchter" om een nieuwe duik in de ketel te maken. Mij bleek dat wat extra zoute drop in de mond "hielp" tegen die weeïge, zoete alcoholische

atmosfeer.

Afgezien van advocaat en cognac van 25 % plus diverse exotische li-keuren van 14,9 % tot 25 %, maakten we ook nog "boerenjongens en boerenmeisjes", maar dat is een ander verhaal.

Een ding viel me op terwijl ik dit verhaal op papier schreef, namelijk dat na 45 jaar Australië mijn Nederlands geschrijf niet meer zo goed is, maar toch heb ik er lol in gehad, en hoe meer ik schreef, hoe meer namen ik me herinnerde uit de buurt waar ik opgroeide als jochie van pakweg 9 à 10 jaar.

Grootvader Van Gelder

Dit verhaal zou niet compleet zijn zonder mijn grootvader en grootmoeder van moeders kant te vermelden, K. van Gelder-Brands. Klaas was agent van politie in Gorcum tot ongeveer 1930. Hij had ook een bijnaam, namelijk "Napoleon", omdat hij in normale houding meestal zijn rechterhand tussen de knopen van zijn tuniek hield, net zoals Napoleon. Later werd hij grafgraver op de begraafplaats aan de W. de Vries Robbéweg.

Hij was een groot voorstander van vroege sluiting van alle openbare cafés en restaurants die een drankvergunning hadden. Dit was omstreeks 1930 denk ik, toen deze wet enigszins veranderd werd in het voordeel van de caféhouders. Hieruit blijkt wel het verschil tussen mijn twee grootvaders!

Nabeschouwing

Ik wil eindigen met een soort In Memoriam. Bij mijn laatste bezoek aan Gorinchem in mei 1995 ben ik ook op de Kalkhaven wezen kijken, maar zag toen met weemoed het grote gat op de hoek van de Spaarpotsteeg, waar eens mijn geboortehuis (nr. 58) en het café van mijn grootvader De Maagd hebben gestaan. Alles is verdwenen. Jammer! Echter niet al te zeer getreurd, ik heb er mooie en prettige herinneringen aan overgehouden.

Hier volgen nog enkele historische gegevens ontleend aan het artikel van de heer A.J.Busch in het jaarverslag 1994 (p. 12 e.v.) van Stichting Stadsherstel Gorinchem, getiteld "Huizen aan de Kalkhaven".

Het pand Kalkhaven 56 was, toen het in 1968 werd afgebroken, bijna anderhalve eeuw oud. Het zal uit de eerste helft van de vorige eeuw dateren. De bewoners ervan hebben nog tot 1871 uitzicht gehad op de Kalkhaven als open haven, waar schepen en vooral vissersboten konden varen. In 1852 kocht de timmerman A. van der Velden het huis

Firma A. DONKER, Gorinchem.

Arkelstraat A 446.

:-:- Zadelmakerij :-:-

:-:- Rijtuigbekleding :-:-

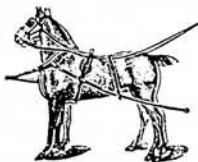
Magazijn van verlake en doffe
TUIGEN, RIJTUIGLANTAARNS.

ZWEEPEN, BITTEN.

Wollen en gevoerde Paarde-dekens.

Specialiteit in Ploeggereels.

TELEFOON No. 129.

Haarstraat D 88.
ELECTR. TOUWSLAGERIJ EN
WEVERIJ,

— Handel in —

KOE- en PAARDE-LANDEKENS,
Groothandel in Nieuwe en Gebruikte
ZAKKEN, SCHOPPEN enz.

Bekroond met Eerste Prijzen Landbouwtentoonstellingen te Gorinchem en Geldermalsen 1919.

GORINCHEM,

APR 1923

192

De Heer *L. de Maagd Alhier*

Debet

voor geleverde Goederen.

<i>Maand 1</i>	<i>1 slag</i>	<i>0 20</i>
<i>12</i>	<i>1 boort</i>	<i>1 60</i>
<i>14</i>	<i>1 halster</i>	<i>0 15</i>
		<i>2 95</i>

Rekening van Fa. A. Donker aan L. de Maagd, 5 mei 1923.

TELEGRAPHIC ADDRESS

„ZEEUW”,

BRUINISSE.

HANDEL IN:

OESTERS en MOSSELEN.

TELEGRAM ADRES

„ZEEUW”,

BRUINISSE.

De Heer *L. de Maagd Gorinchem* Debet

aan D. VAN DEN BERG & ZOON.

Voor aan UEd. à contant verkocht en voor Uwe rekening en risico afgezonden.

BRUINISSE, den *1 dec* 1922.

<i>Nr. 2</i>	<i>2 balen mosselen af 3.50 per boord f.</i>	<i>7 -</i>
<i>" 6</i>	<i>2 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>7 -</i>
<i>" 9</i>	<i>2 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>7 -</i>
<i>" 16</i>	<i>1 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>3 50.</i>
<i>" 23</i>	<i>1 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>3 50.</i>
<i>" 27</i>	<i>1 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>3 50.</i>
<i>" 30</i>	<i>1 " " " " " " " " " " " "</i>	<i>3 50.</i>
		<i>35. 00</i>

Rekening van D. van den Berg & Zoon te Bruinisse voor de levering van mosselen, 1 december 1922.

met een erachter staand huisje voor f 550,-. Omstreeks 1875 wordt er gesproken van een woonhuis met erf aan de westzijde van de Kalkhaven op de hoek van de Blauwe Schuitsteeg, met een woonhuisje erachter aan de steeg. Daarmee werd eigenlijk de Spaarpotsteeg bedoeld, die in de volksmond vaak ook Blauwe Schuitsteeg werd genoemd. Broodbakker W. Vervat kocht beide panden toen voor f 2300,-. In 1900 kocht mijn grootvader, de bierbrouwer Louis de Maagd, de twee huizen: een woon- en winkelhuis aan de Kalkhaven, en een erachter gelegen woonhuis dat dienst deed als pakhuis. Hij had zich in Gorinchem gevestigd als sociëteitsbediende en later stond hij bekend als biertapper. Hij was namelijk intussen voor zichzelf begonnen. De zaken gingen goed, zeker nadat hij het agentschap van de bierbrouwerij De Gekroonde Valk (v.h. Van Vollenhoven) had weten te verkrijgen. Sedert 1922 vervaardigde hij ook limonadesiroop onder de naam van Mandarijna. Later werd een vennootschap opgericht met de schijnbaar tegenstrijdige naam "Firma L. de Maagd & Zonen". Deze naam gaf in de stad natuurlijk nogal eens aanleiding tot hilariteit, zodat men zelfs sprak van "het wonder van Gorcum". Het bedrijf werd in 1935 overgeplaatst naar Nieuwstad 13, een pand waarin tevoren Van Renesse's Bierbrouwerij De Kroon gevestigd was geweest. De gemeente kocht in 1966 het pand Kalkhaven 56 in verband met het plan om de Spaarpotsteeg te verbreden. De afbraak volgde in 1968. De laatste bewoner was de bekende orgeldraaier Rein van de Broek.

Mijn geboortehuis Kalkhaven 58, op de zuidelijke hoek van de Spaarpotsteeg, had in 1968, toen de gemeente het aankocht, nog steeds het kadasternummer van 1830, nl. C nr. 611, een aanwijzing dat er sedert dat jaar geen ingrijpende wijzigingen of nieuwbouw hebben plaatsgevonden. Het is sinds die tijd zeer vaak van eigenaar verwisseld. Ook Louis de Maagd heeft het in eigendom gehad. Daarna kwam het in bezit van A. Brandwijk, die het in 1968 voor f 3000,- aan de gemeente verkocht. Pas in 1987 werd het gesloopt.

Enkele biografische gegevens

Louis de Maagd	7 mrt. 1864 - 13 juli 1947
Jan Willem de Maagd	17 nov. 1892 - 26 juli 1969
Louis (Loek) de Maagd	22 juni 1920 - 2 jan. 1976

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Het sociale leven rond 1900 in Gorinchem

Lezing gehouden op woensdag 19 maart 1958 in Restaurant „De Beurs” voor de Historische Vereniging „Oud Gorcum”, door de heer G. van Anel.

(Overdruk uit het Nieuwsblad voor Gorinchem en Omstreken
van 4 en 7 juli 1958)

Als ik terug denk aan het Gorcum van mijn jeugd, dan zie ik altijd weer het beeld van het binnen zijn wallen besloten stadje, dat als streek-centrum en ook als opkomende industriëleplaats voor zijn tijd een behoorlijke bedrijvigheid toonde, waar het leven zich toch rustig en vrij onbewogen voltrok.

De wallen met hun hoge iepenbomen accentueerden deze beslotenheid en daar binnen gaf de overvloed aan bomen op de Kalkhaven, langs de haven, rondom de kerk en het Kazerneplein, het geheel een vriendelijk en landelijk karakter.

De voor die tijd goed verzorgde straten met hun typisch lijnenspel, door het overal toegepaste systeem van grijze keien als middenstraat, met daarnaast aan weerszijden klinkerpaden, accentueerden deze indruk en bewezen met hun kunstige cirkels op de kruispunten het vakmanschap van Gorcum's stratenmakers.

Te zelfder tijd was dank zij de acties van het Comité voor Stadsverfraaiing door de aanleg van het Wilhelminapark buiten de Waterpoort en het parkje voor het station een eerste en ernstige poging gedaan tot stadsverfraaiing.

Wel was het Wilhelminapark nog afgesloten door een hoog hek, waarvan de weinige toegangen alleen maar bij bijzondere gelegenheden open gingen en moest men van deze aanleg, waarvan het hoogtepunt was het in de volksmond als het standbeeld van „Jan de Vinger” betitelde beeld dus van uit de verte genieten, maar zeker was dit alles een bewijs dat de Gorcumers liefdede voor hun stad hadden.

Hetzelfde gold voor het streven om op velerlei punten banken te plaatsen voor hen die van de mooie uitzichten

wensten te genieten.

Nog was Gorcum een echte stapelplaats voor de streek, waar vele groot-handelsbedrijven in velerlei artikelen hun nuttige voorraadhoudende functie voor de omtrek vervulden en een onmisbare buffer vormden tussen de goede aanvoerwegen naar Gorcum en de nog steeds betrekkelijke geringe doorvoerwegen naar vele plaatsen in de omtrek.

Hoewel de spoorweg reeds aan de aanvoer begon deel te nemen, was het gezicht van Gorcum toch nog wel erg op het water gericht.

Toch bleek van tijd tot tijd reeds, uit advertenties in de Gorcumse kranten, dat ook het bedrijfsleven uit de grotere steden er wel van bewust werd, dat door de betere spoor- en bootverbindingen met Dordrecht en Rotterdam, er mogelijkheden waren ontstaan om de verbruikers uit Gorcum en omstreken aan te trekken.

Het Gorcumse zakenleven bleef echter nog steeds sterk gericht op de voorziening van de omstreken. De winkels en hun sortering wezen daar op, maar ook het grote aantal stoombootpassagiers-diensten van en naar de omliggende plaatsen bevestigde de indruk dat ons stadje nog midden in de belangstelling van de streek stond.

In vergelijking met vele soortgelijke plaatsen was het stadsbeeld op de marktdagen uiterst levendig en werden er uit ruime omtrek ook op gewone maandagen vele mensen aangevoerd en belangrijke hoeveelheden goederen afgevoerd.

Maar ook op normale weekdagen was het verkeer door het grote aantal bedrijven in de binnenstad opmerkelijk en klaagde men van tijd tot tijd over

DE KRUIJER.

de gevaren van dit drukke verkeer.

Dat alles maar relatief is moge blijken uit het feit dat het in die tijd nog een heel gewoon verschijnsel was overdag op Havendijk en Appeldijk de kippen der omwonenden over de straat te zien trekken om te gaan genieten van het graan dat bij het lossen van schepen gemorst werd. Terwijl 't ook heel normaal was dat het vee van de verschillende „binnenboerderijen” die in en om de Haarstraat en Arkelstraat gevestigd waren, los door de straten werd gedreven.

Dat het vervoer der goederen dat voor een groot deel plaats vond door met paarden bespannen zware wagens op ijzeren banden, lawaaiig geweest moet zijn is zeker, maar de mens blijkt aan regelmatige weerkerende geluiden makkelijk te wennen.

Het veelvuldig gebruik van handwagens en kruiwagens wijst er op, dat bij alle bedrijven het tempo niet te hoog lag.

Dat dit alles, het ontbreken van grote afstanden, de beslotenheid binnen de wallen en vooral het feit dat slechts een gering aantal inwoners door hun werk aan deze beslotenheid ontkwam, een zeker stempel op de samenleving drukte, behoeft niet te verwonderen.

Bij het naslaan van kranten uit die tijd valt het ook op, hoezeer het gedachte leven eendeels gericht is op de evenementen binnen de stad, waaraan in vele gevallen een voor ons overmatige aandacht wordt gegeven en hoe anderzijds het nieuws dat voor de lezers interessant wordt geacht, wijst op een wonderlijke belangstelling voor buitenisigheden.

Behalve dan wanneer als om de eeuwwisseling de Boerenoorlog de gemeoederen in beweging brengt en de verontwaardiging telkens weer blijkt uit pogingen om van hieruit morele en materiele steun aan de boeren te verlenen.

Wat ons nu echter moet bezighouden is het leven van de mens zelve in deze samenleving. De mens die in de samenwerking tussen omgeving, economische mogelijkheden en zijn eigen gaardheid, te zelfder tijd door de sfeer van deze samenleving wordt beïnvloed, maar deze ook weer mee helpt vormen en omvormen.

Mij treft het dan ook bij het lezen

over de samenleving van omstreeks 1900 altijd weer, dat ook hier, als bijna overal elders, de bevolking verdeeld was in ontelbare horizontale lagen naar stand en welstand, afkomst en ontwikkeling, ambt en beroep.

Boven aan de top een vrij geïsoleerde laag, bestaande uit de rechterlijke macht, de officieren van het garnizoen, enige vooraanstaande Gorcumse families enz. en onderaan de groep van de totaal verwaarloosden en maatschappelijk gestranden, die zo naamloos waren geworden dat zij alleen nog maar een bijnaam hadden.

Het opmerkelijke hierbij was dat in deze samenleving iedereen zijn plaats had en kende, die hij niet alleen aanvaardde, maar ook zelf bewaarde. De behoefte om de door deze samenleving gestelde grenzen te doorbreken, was minimaal.

Het behoeft geen betoog dat de beslotenheid van deze kleine gemeenschap en de afgeslotenheid van bepaalde groepen, meebracht dat vele remmingen, die ons steeds meer tot het massamens dreigen te maken, ontbraken en dat het aantal „persoonlijkheden” en ook „opvallende figuren” groter was dan nu, terwijl zij in alle kringen voorkwamen.

Met eerbied keek men naar de weinige vooraanstaande families, die in 'n zekere geïsoleerdheid leefden. Hun équipage stond midden in de belangstelling en een eventuele wisseling van hun paarden kon wekenlang de conversatie beheersen.

Maar te zelfder tijd kon een eerbiedwaardige vertegenwoordiger van deze groep als laatste overblijfsel uit het verleden door Gorcum lopen met een plechtige hoge hoed enigszins schuin achter op zijn hoofd, zonder belachelijk te worden.

Als daarentegen een der dokters meende dat hij het aan zijn „deftige” praktijk verschuldigd was zich met 'n „coupetje” te verplaatsen, dan rijst er bij velen twijfel of dat wel juist is en vinden velen het maar gek.

Hetzelfde geldt voor de Gorcumse groothandelaren. Zij kunnen uit hoofde van hun bedrijf of liefhebberij over stallen beschikken met meer en betere paarden dan zij die zich de luxe van een équipage veroorloven, maar het zou voor hen toch niet passen met een

DE OMROEPER.

rijtuig met „twee paarden” te rijden, behalve dan misschien voor lange reizen.

Zij reizen voor hun werk de omtrek af met een tilbury of buggy en kunnen voor hun genoegen en hun familie een brikje of dogcart gebruiken. Als één hunner een vigilante zou gebruiken dan zou hij zich wel in opspraak brengen.

Als typische uiting van hun plaats in de samenleving staat het paard in het centrum van hun belangstelling, waarbij dan in vele gevallen de noodzaak om de weiden evenwichtig te doen afgrazen, leidt tot het houden van vee en vele onder hen maakt tot een combinatie van handelaar en herenboer.

Een gewoon verschijnsel was het dan ook hen en hun personeel op stille dagen in de straten bezig te zien met het aan elkaar voordraven van hun paarden, die zij voor een groot deel zelf fokten.

En op de Gorcumse paardenmarkten waren zij niet alleen zeer belangstellende toeschouwers, maar figuren die het beeld van deze markten accentueerden door hun deskundigheid.

Op ons zou het een zonderlinge indruk maken een vooraanstaand bedrijfsleider die in zijn dagelijkse leven zijn waardigheid niet uit het oog verliest, plotseling te ontmoeten gezeten op een melkwagentje achter een troep koeien die door zijn personeel van de ene naar de andere wei gedreven werden, maar sommige hunner waren zo zeer „een figuur” in de samenleving geworden, dat niemand het vreemd vond.

Weer een andere groep waren de reders met hun kapiteins en schippers, die deze samenleving een bijzonder accent gaven.

De meeste rederijen waren beurtvaartdiensten met een klein aantal schepen, die regelmatig in Gorcum terugkwamen, zodat de organisatie wel sterk op 't persoonlijk contact berustte en de zelfstandigheid van kapiteins en schippers groot was.

Deze organisatie-vorm bracht voor de reders, vooral vóór dat de telefoon de verbanden beter maakte, een behoefte mee om in contact te blijven met alles wat de vaart kon beïnvloeden en met collega-reders en hun kapiteins.

Op vaste tijden kon men hen dan ook Buiten de Waterpoort aantreffen, meelevende met alles wat de vaart betrof

en verdiept in de invloeden van weer en wind en eb en vloed, op de aankomst van hun boten.

De kapiteins waren voor een deel in die tijd potentaten, die hun gezag over personeel en passagiers met strafte hand wisten te handhaven, maar die te zelfder tijd eerbied afdwongen door hun kennis van de toen nog maar matig betonde en bebakende vaarwateren en die zich maar hoogst zelden door slecht weer lieten beïnvloeden.

Stuk voor stuk uitgesproken persoonlijkheden, met een vrijheidslievende natuur die hen binnen de grenzen van hun dienstregelingen wel eens wonderlijk deed reageren.

Aan de ene kant de geuniformeerde bemanningen der grote rederijen als Fop Smit en aan de andere kant de groep van kapiteins en kapitein-reders in al hun eigenaardigheden, variërend van de kapitein-eigenaar, die zijn waardigheid accentueerde door een eigen model hoofddeksel, een kruising tussen een hoge hoed en een dophoed, tot de kapitein van 'n passagiers-goederendienst, die over een onbeperkte voorraad groen verschoten dophoeden scheen te beschikken, en in de koudste winter in een versleten colbertje in een open stuurstelling stond, omdat hij beweerde dat een glazen stuurhut zijn uitzicht belemmerde.

Er was een eigenaar-exploitant van een beurtdienstje op Utrecht, die zich de bijnaam van „student” had veroverd omdat zijn verlangen naar feesten groter was dan zijn behoefte om zijn dienst te doen.

Maar ook een herinnering aan Gorcums winkelstraten roept gelijke beelden op. Te midden van een voor zijn tijd actieve winkelstand, met zowel op de eigen stadgenoten als op de boerenbevolking afgestelde goederensorteringen, vond men hier en daar typische familie zaken, waarin de tijd had stilgestaan en die in uiterlijk de evolutie van hun tijd niet hadden meegemaakt, maar ook wel zeer „stabiel” waren gebleven in hun sorteringen.

Ik zie nog de grote vrijwel lege winkelruimte van een speciaalzaak in koffie en thee, waar de laatste firmant in een sedert ontelbare jaren ongewijzigde omgeving zijn trouw gebleven klanten ontving, achter een etalage bestaande uit twee grote kooien met vincken en sijsjes.

Of de wonderlijke kruidenierswinkel,

speciaal afgesteld op de boerenbevolking, met een dubbele deur in het midden en aan weerszijden twee vrij smalle winkelramen, met daarvoor op de neergeklapte vensterluiken aan de ene kant twee houten suikerbroden en een houten bijenkorf en aan de andere kant een stapel dito kazen en wat bosjes echte vetkaarzen.

Aan weerszijden van de winkel twee lange blank geschuurde toonbanken met daarboven koperen balansweegschalen. Terwijl de gebruikelijke opstelling was, dat achter iedere toonbank een winkelknecht stond en er voor op een zeepkistje aan weerszijden één der firmanten in een controlerende functie over die zijde van de winkel.

De één groot en dik de andere klein en mager, maar beiden gekleed in grijze broek en zwart lustre jas.

Niet alleen etaleerde men houten suikerbroden, maar men verkocht ook de echte nog in een tijd waarin de normale witte suiker algemeen gebruikt werd.

Bovendien waren echte eigen gefabriceerde vetkaarzen een zeer belangrijk artikel, welk middel hielp tegen keelpijn of pijn in de borst, beter dan een grauw papier en met kaarsvet en één of twee kruidnagelen daarin.

Een ander wonderlijk overblijfsel uit het verleden was de winkel van een grossier in kruidenierswaren en make-laar in granen. Een hoog hoekhuis met aan de ene zijde van de deur achter het raam een toonbank en aan de andere zijde achter het raam een uiterst eenvoudige tuinbank.

Achter in de donkerste hoek van de winkel een met glas afgeschoten kantoor en daar waar wel ramen waren stapels zakken, suiker, koffie enz.

Bij mooi weer kon men de eigenaar meestentijds aantreffen op zijn stoep, in gesprek met passerende Gorcumers of met graanhandelaren en bij slecht weer deed de bank in de winkel dienst als verzamelplaats. Daar kon men alle Gorcumse nieuws vernemen, klaar-blijkelijk wel eens een beetje aangedikt en overdreven, want in een feuilleton over Gorcum werd de grossier „de meest geloofwaardige kruidenier” genoemd.

Als hij dan ook een verhaal begon met „mensen mensen, geloof me” dan was enige waakzaamheid niet overbodig.

Op marktdagen kon men op de stoepen voor de kantoren der graanhande-

laren een etalage vinden bestaande uit zakken tarwe, haver en rogge. Het bo-veneind kunstig opgerold, zodat in een mooie ronde opening het graan bekeken en bevoeld kon worden.

De kantoren over het algemeen uiterst eenvoudig en met een serie hoge schuine lessenaars, waaraan eigenaar en klerken staande hun werk deden. Hier en daar als uiting van mon-deiniteit met een hoge kruk achter zich, waar tegen zij zo wat leunden en waarop zij klommen als ze in gesprek raakten.

Een der oudste leden van het gilde werkte nog met een ganzenpen en ge-bruikte een zandstrooier in plaats van vloei; met het gevolg dat de vloer van zijn kantoor knarste van het zand en zijn schrifturen aan schuurpapier de-den denken.

Allen hadden dit gemeen, dat zij en hun personeel, eindeloze dagen maakten. Men vond het toch heel normaal dat winkels en kantoren van 's morgens zeven tot 's avonds negen of tien uur open waren.

Niet dat men het zo druk had of dat men op de dag zoveel tijd tekort kwam, maar in hoofdzaak omdat men meende dat iedere klant, ook al kwam hij op het onmogelijkste uur, geholpen moest worden.

Een sprekend voorbeeld daarvan waren de kappers, die hun salon tot elf uur 's avonds, ook 's zaterdags, open hielden, maar die dan ook nog 's zondagsmorgens hun betere klanten aan huis moesten komen scheren.

Toen deze „dienaren” van de bevolking veel later de moed opbrachten om deze zondagsdienst te staken, waren vele heren daarover zó ontdaan, dat zij het probleem oplosten door 's zaterdagsavonds om elf uur, juist voor sluitingstijd, hun sociëteit te onderbreken om zich nog even te laten scheren.

Als ik aan die tijd terugdenk, herinner ik mij altijd weer de eindeloze werkdagen, die men heel normaal vond.

In pakhuizen en werkplaatsen kwamen de arbeiders vrijwel algemeen 's morgens om zes uur op en bleven met drie onderbrekingen van een uur, doorgaans tot 's avonds acht uur, ook 's zaterdags, ten spijt van het feit dat de uiterst gebrekkige verlichting, vóór zonsopgang en na zonsondergang in de

DE KAPPER.

DE HOLLANDSCHE WERKMEID.

DE VISCHVROUW.

meeste gevallen het werk ten zeerste afremde.

Bij de scheepvaart was het nog erger en vele van de stoombootdiensten hadden dienstregelingen, die de bemanningen iedere dag van 's morgens zes tot 's avonds laat bezig hielden, soms nog afgewisseld met een wekelijks vee-dienst, die om vier uur 's morgens begon en aangevuld met een middagdienst op zondag.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat van het gezinsleven van deze mensen niets terecht kwam en dat zij het huiselijk verkeer dermate ontwend waren, dat zij in perioden van stremming van de vaart of werkloosheid zich volkomen onwennig voelden.

Dit alles gepaard aan uiterst primitieve woningtoestanden, was één der voornaamste oorzaken van het drankmisbruik, dat beangstigende omvang kon aannemen en naast hen, die uitgesproken misbruik van sterke drank maakten was het aantal „gewoonte-drinkers” ontstellend groot.

Historisch moet men dit trachten te zien in het licht van het betreffende tijdperk, inplaats van het te vergelijken met datgene wat wij thans normaal vinden en daarom kan het goed zijn te trachten een beeld te vormen van het leven van de grote massa van die tijd.

De woningtoestanden kunnen wij ons een beetje voorstellen als we lezen dat in 1900 de gemeenteraad vaststelde, „geen gebouwen mogen tot woning worden gebezigd, tenzij daarin aanwezig zijn voor elk daarin wonend gezin, een woonvertrek van tenminste zestien vierkante meter en een goed „secreet”.

In die tijd beschouwde men inderdaad huizen met één kamer waarin men door een tochtportaalje binnen kwam, met daarachter een keukentje en een onbeschoten zolder, als bijzonder goede woningen.

Maar ontelbaren woonden in krotten zó slecht dat de thans onbewoonbaar verklaarde woningen er nog goed bij zijn.

De lonen waren zelfs voor hen die het geluk hadden vast werk te hebben, uiterst laag, maar de gezinnen van de velen die hun bestaan in losse arbeid moesten vinden, leefden veelal op de grenzen van de grootste nood.

En juist deze groep was in die tijd zeer groot, omdat velen hun bestaan

vonden in seizoenarbeid, bij de visserij of met losse ongeschoolde arbeid.

Iedere groep had zijn eigen gebruiken en regelingen, maar zij die door omstandigheden sterk wisselende inkomsten hadden, vormden in vele gevallen een instabiele factor in deze samenleving omdat periodiek vrij hoge inkomsten gepaard aan weinig regelmaat in de arbeid, het bezoek aan kroegen in de hand werkte, met het gevolg, dat veelal de heer des huizes maar een matig deel van zijn inkomsten aan zijn gezin besteedde.

De vissers vormden een zeer specifieke groep. In een tijd waarin de visstand van Waal en Merwede nog niet vernietigd was door de verontreiniging van het water, vonden velen hun bestaan met de visserij. Deels in dienst van verschillende ondernemingen, maar evenzeer in de „drijfvisserij”, met de typische houten en later ijzeren vissersboten.

In het voorjaar de elft- en later de zalmvisserij, leverden goede resultaten op en in die periode konden de inkomsten van allen, die bij de visserij betrokken waren, aanmerkelijk zijn.

Dat het harde en dikwijls ook riskante leven van deze mensen en hun gerichtheid op en afhankelijkheid van weer, wind en water een bijzondere mentaliteit meebracht, is begrijpelijk.

Buiten de Waterpoort en Dalempoort brachten zij voortdurend leven en bedrijvigheid en als 's avonds wagens vol elft en series zalmen naar de afslag werden gebracht, leefden de echte Gorcumers ten volle met dit bedrijf mee.

Altijd weer was het een hoogtepunt als bij het „drijven” op zalm een steur werd gevangen en één dezer vissen de volgende dag aan een touw achter de legger van de veerboot lag, in afwachting van het moment dat hij met veerende krachten aan wal zou worden gesleept.

Vanzelfsprekend bracht de afhankelijkheid van weer en wind en de ongewisheid van de vangst mee, dat uitzonderlijke gebeurtenissen lang en veelvuldig werden naverteld en als men de oudere vissers aan de praat kon krijgen waren de krasse verhalen ontelbaar en kon men begrijpen hoe legenden ontstaan.

Een ander opmerkelijke groep was het gilde van de graan- en kolendragers. Wat de eerste betreft onderver-

DE ZAKKENDRAGERS.

deeld in de oude en de nieuwe ploeg. Hoe deze splitsing is ontstaan is me nooit duidelijk geworden, maar heel lang waren de leden van de oude ploeg herkenbaar aan hun enigszins ouderwetse kleding, terwijl de anderen als allen die in het graan werkten gekleed waren in een nauwsluitende blauwe kiel met een laag opstaand kraagje en een pilose broek.

Gemeen hadden allen dat op de Visbrug altijd enige leden van het gilde stonden uit te zien naar binnen komende boten of schepen. Deze waren ook beschikbaar voor losse karweitjes.

Ik herinner me toch nog de tijd dat iedere werkgever het normaal achtte even een kolen- en graandrager voor één of twee uur te roepen, zoals dat heette: „even een mannetje van de brug halen”.

Zodra er 'n ploeg gevraagd werd voor het lossen van schepen werd er door de leden van het betreffende gilde geloot, wie er aan de beurt was.

Het werk was zwaar en uiterst primitief, terwijl de lonen ongelooflijk laag waren. Voor het in zakken schepen en uit het schip naar de zolders der pakhuizen dragen, enkele centen per hl., waarbij het tarief dan iets steeg naarmate men hoger in de pakhuizen kwam.

De verschillen waren echter zo gering dat men het een goede gewoonte achtte de aankomende granen zo hoog mogelijk op te slaan, om bij het verwerken en afleveren zoveel mogelijk arbeid te besparen door van de zwaartekracht te profiteren.

Het feit dat verschillende kasteleins aan de leden van losploegen krediet gaven op nadrukkelijke voorwaarden dat het door de ploeg verdiende loon in hun herberg verdeeld moest worden, was één der ergste uitwassen van die tijd, welke tengevolge had, dat in vele gevallen maar een klein deel van het zuurverdiende loon ten goede van de gezinnen kwam.

Als beeld hiervan moge het feit dienen, dat het Leger des Heils omstreeks 1900 in een oproep om bijdragen voor kindervoeding stelt, dat werkloosheid, ongeregelde arbeid en overmatig drankmisbruik meebrengen dat in vele gezinnen de nood zo groot is dat vele vrouwen en kinderen honger lijden.

In een tijd waarin alle sociale voorzieningen ontbraken en velen van lief-

dadigheid afhankelijk waren, kon de nood dan ook groot zijn en was de tegenstelling tussen de mannen, die veelal met een wonderlijke dronkemans-humor aan deze werkwijze gehecht waren en het leven van hun gezinnen schrijnend. Ook zelfs als we ons realiseren, dat de zorg voor de medemens zo gering was, dat bijvoorbeeld op een gegeven moment de gemeenteraad na lang beraad en als bewijs van medeleven met het gezin aan de weduwe van een overleden ambtenaar voor éénmaal een halve jaarwedde ten bedrage van f 425, — uitkeert.

Een ander gevolg van het ontbreken van sociale voorzieningen was het grote aantal straat-typen die men dagelijks ontmoette bij hun pogingen om op de een of andere wijze aan de kost te komen.

Jan de Rijmer, wiens wijze van bedelen uit zijn bijnaam blijkt. Trijn Troet, een ongelooflijk vervuild oud vrouwtje. Oppie, een achterlijke oude man, Driek Harrel, een volkomen onderkomen weduwe, die nog een bestaantje vond met een handeltje in schuurzand enz., Kees Kuipers, een onverbeterlijke landloper, Jan de Wees, die zich op zijn vijftigste jaar nog aandiende met „ik ben een wees” en veel anderen.

Figuren, die men in het toenmalige beeld van de samenleving als normale verschijnselen accepteerde, maar die zo arm waren en zo, op de grenzen van de uiterste nood leefden, dat wij er geen voorstelling van hebben.

Het beste beeld kan ik wellicht geven door U te vertellen, dat in die tijd de graanhandelaren uit nieuw aangekomen partijen meel proefbroden lieten bakken. Dat waren broden van meel en water. Enigen hunner hadden de gewoonte deze broden als ze twee of drie dagen oud waren uit te delen. Iedere avond om zeven uur verzamelden zich dan voor de kantoren een groep van deze mensen die geduldig stonden te wachten of er proefbroden zouden zijn en ik herinner me nog de blijken van diepe teleurstelling als dan het bordje „geen proefbroden” verscheen.

Nauw met dit alles hing dan weer samen dat Gorcum een centrum van bedelaars was, waar velen tijdelijk neerstreken om de omstreken af te doen.

Een serie logementen en landlopersverblijven werkte dit in de hand.

Inrichtingen zo primitief en soms zo

vuil, dat het niet te beschrijven valt en misschien het best getypeerd kan worden door het historische verhaal dat de dokter die in het Hotel „De Drie Kronen” in de volksmond genoemd „De drie luizen aan de ketting” (omdat de gast, die als vergoeding voor zijn logies de drie kronen had geschilderd er niet goed was uitgekomen) op de muur van de gelagkamer een briefje vond „Men wordt verzocht zich in de sloot te wassen. Het water kost mij ook geld”.

Tenslotte zou ik U nog iets willen vertellen over de wijze waarop men zich vermaakte. Een hoogtepunt waren de kermissen. Jaarlijks weerkerende feesten, waarvoor velen maanden en maanden spaarden, omdat deze uitlaat, voor hen die nooit buiten Gorcum kwamen en nog meer voor de bevolking uit de omtrek, een van de weinige mogelijkheden vormde om de sleur van het leven te doorbreken.

Kermissen van een omvang als men nu nog maar in zuidelijke landen vindt, maar die bovendien nog echte jaarmarkten waren, waar men velerlei zaken kon kopen, die normaal nauwelijks verkrijgbaar waren.

Twee schouwburgtenten en een serie toneelvoorstellingen in „De Doelen” voorzagen in de behoefte aan toneelkunst, terwijl in tenten en café's vele artisten variété-nummers gaven.

Daarnaast bracht een uiterst primitieve bioscoop de sensatie van het levende beeld. Carrousel, glijbaan, hypo-

drome, luchtschommel, wassenbeelden-spel, glaasjesspel enz., stonden in het middelpunt van de belangstelling en series poffertjeskramen konden de drukte niet verwerken.

Op de Kalkhaven en Groenmarkt waren de centra van vermaak en op de Grote Markt stonden drie of meer grote poffertjeskramen, maar ook op het eind van de Langendijk vond men een rij van deze kramen. De hele Molstraat stond vol met kramen, ten pleziere van de bewoners, het ene jaar met het front naar de even huisnummers en het andere naar de oneven.

Kramen waar men niet zoals nu in hoofdzaak suikerwerk enz. kon kopen, maar complete winkels.

De beroemde speelgoedkramen hadden de meest uitgebreide sorteringen en een van de voor ons zeer wonderlijke verschijningen was „de brillenkraam”, die in een zeer grote behoefte scheen te voorzien.

Ook ontbraken nooit één of twee waarzeggers, waarvan Minerva de beroemdste was.

Buiten de kermissen waren plezierreizen met stoomboten en tochten met een Jan Plezier vormen van ontspanning, die altijd weer veel belangstelling trokken.

Veel zou ik U nog kunnen vertellen, maar ik hoop dat ik U op deze wijze een klein beeld van de samenleving omstreeks 1900 heb kunnen geven.

Eerder opgenomen in Oud Gorcum Varia 1957-1959

—0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0—

FRAUDERENDE GORCUMSE KORENMOLENAARS

A.L. van Tiel

Inleiding

Zoals de leden van de Historische Vereniging "Oud-Gorcum" eerder hebben kunnen lezen, werd er door de burgers van Gorinchem en de huisluiden uit het Land van Arkel vaak gefraudeerd tegen de impost op het gemaal, maar ook tegen de vele andere imposten en accijnzen die in vorige eeuwen werden geheven op een groot aantal primaire levensbehoeften.¹

Hoewel ze jaarlijks in handen van burgemeesteren van Gorinchem de eed moesten afleggen dat ze de pachter van het gemaal niet tekort zouden doen, fraudeerden ook de korenmolenaars volop mee, ook al zal voor hen de noodzaak daartoe niet direct aanwezig zijn geweest. Maar indirect kunnen ze er wel voordeel van hebben gehad: als de klanten wisten dat er met de molenaar wel wat te regelen viel, kan dat een vorm van klantenbinding zijn en via mond-tot-mondreclame kon het de zo fel begeerde nieuwe klanten opleveren.

Maar er is nog een ander aspect: de korenmolenaars zullen de pachters en hun helpers, die hen constant voor de voeten liepen, hebben gehaat en in het frauderen een middel hebben gezien om hun vijanden dwars te zitten en te benadelen.

Op velerlei manieren knoeiden de molenaars en laptten ze de ordonanties aan hun laars. Niet altijd liep dat goed af, zodat zij of hun knechts af en toe voor de schepenbank ter verantwoording werden geroepen.

Fraudegevallen in de 17e eeuw

De vroegst bekende fraude die door een Gorcumse korenmolenaar werd gepleegd, dateert uit 1632. Op 27 november van dat jaar bracht een vrouw een schepel tarwe naar de molen bij de Arkelpoort, op naam van de weduwe van de deurwaarder Guillaume du Camp. Deze had de impost, zoals voorgeschreven, tevoren voldaan en de vrouw overhandigde het geleidebiljet waarop de naam, de hoeveelheid en de soort koren vermeld stonden, aan molenaar Wouter Matthijsz., die het graan, begunstigd door een goede maalwind, dadelijk voor haar maalde, zodat ze het meel mee kon nemen.

Omdat er op dat moment geen toezienaar aan de molen was, besloot Wouter Matthijsz. van het biljet te profiteren. Hij maakte het niet zoals

was vereist ongeldig door het half in te scheuren en hij stopte het vervolgens niet in de molenbus*, maar hij stuurde zijn knechtje, de ongeveer 15-jarige Leendert Hendricksz., naar diens broer, de bakker Loth Hendricksz. Pothuysen in de Westwagenstraat om daar een schepel nog niet verimposte tarwe te halen, die hij voor hem zou malen, daarbij natuurlijk hopen dat er van de zijde van de bakker een geldelijke beloning tegenover deze dienst zou staan. De bakker weigerde echter en de knecht keerde onverrichterzake met het biljet van de weduwe Du Camp, dat hij had meegekregen, terug op de molen.

Daarna stuurde de molenaar hem naar bakker Evert Poelman in de Arkelstraat met dezelfde boodschap. De vrouw van Poelman gaf hem het gevraagde mee.

Toen Leendert Hendricksz. met dat schepel tarwe op de molen arriveerde, trof hij daar de pachter aan, die ondanks het biljet op naam van de weduwe dat de knecht hem toonde, de zaak niet vertrouwde.

De pachter ging daarop terstond naar de woning van de weduwe, waar hij te horen kreeg dat zij haar meel reeds lang in huis had. De molenaar was er dus gloeiend bij en hij moest bekennen dat hij het biljet tweemaal had willen gebruiken. Hiermee riskeerde hij een boete van 10 pond. Later verklaarde hij dat hij het schepel koren niet voor zichzelf had willen malen, maar voor bakker Poelman, die dan een buitenkansje zou hebben.²

Het schijnt dat de pachters en hun medewerkers de molenaars wel eens moedwillig in moeilijkheden brachten door hen van fraude te beschuldigen, terwijl dat niet het geval was. Dat kon voor de pachter aantrekkelijk zijn, want als de molenaar dan tot de in de ordonnantie vermelde boete werd veroordeeld, streek de pachter daarvan een derde deel op.

Zo'n gefingeerde fraude vond plaats in de middag van 27 augustus 1646, toen Jan Willemsz. en Alexander Doncken, *beyde gesworen toesienders op het gemael in het huysken bij ofte omtrent den wintcorenmolen staende bij de Hoochpoort, anders genaemt de Arckelpoort binnen deser stede*, molenaar Franck Claesz. staande hielden toen deze met zijn geladen kar langs het huisje kwam op weg naar zijn molen. Er bleken toen tien zakken op de wagen te zijn geladen. Franck

* Op elke korenmolen was een afsluitbare bus met een gleuf in het deksel, waarin de molenaar direct bij ontvangst van het koren het ingescheurde geleidebiljet moest doen. Alleen de pachter beschikte over de sleutel van die bus.

Claesz. overhandigde aan de toezieners een geleidebiljet voor zes zakken op naam van de broodbakker Willem Tonisz.

De toezieners constateerden dat de overige vier zakken het merkteken van bakker Cornelis Jansz. droegen. (Op straffe van een boete van 25 pond per zak en verbeurdverklaring moest elke bakker zijn zakken met olievertmerken.) Van deze vier zakken gaf de molenaar geen biljet af, hoewel de cherchers dat van hem verlangden. Ze waarschuwdten hem dat ze bij weigering hun superieuren daarvan in kennis moesten stellen.

Dat gebeurde inderdaad, want Franck Claesz. reed met alle zakken naar de molen. De pachters lieten vervolgens de vier zakken door de gerechtsbodes weghalen en opslaan in het toezienershuisje. Franck Claesz. werd er nu van beschuldigd dat hij vier zakken met tarwe op naam van bakker Cornelis Jansz. op zijn molen had gebracht en het bijbehorende biljet had achtergehouden.

De volgende dag bleek het bewuste biljet echter wel degelijk bij de toezieners te berusten. Toen de ingezetene Claes Cornelisz. Baeck die dag het huisje even binnenliep *om aen te steecken een pijp taback*, zag hij op de vloer, achter een bank, *eenige papierkens* liggen die, naar hij meende, van de bank waren gevallen. Gediensig raapte hij ze op en bekeek ze even, waarbij het hem opviel dat op een ervan rode letters geschreven stonden.

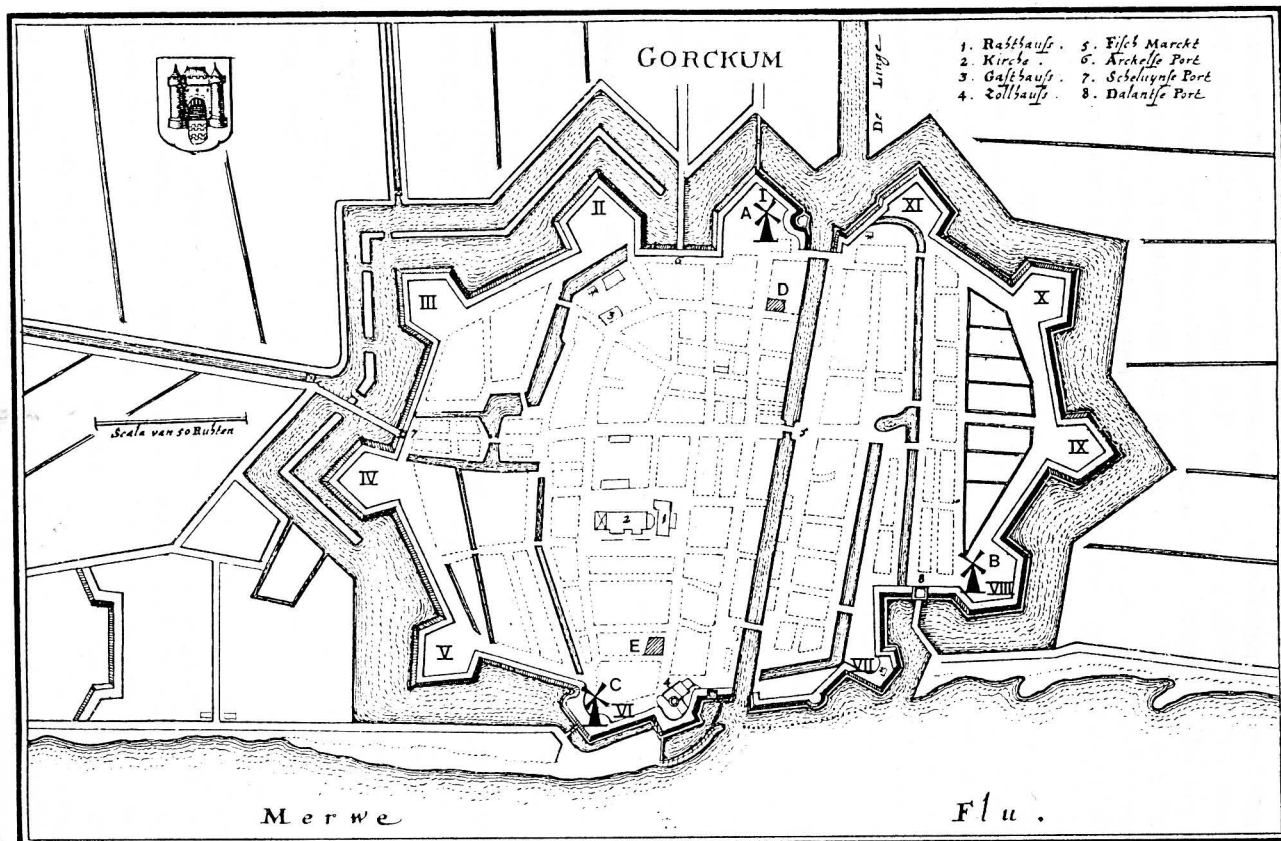
's Mans nieuwsgierigheid was gewekt en hij informeerde bij de chercher Jan Willemsz. wat dat voor een papier was. Die antwoordde hem dat het een geleidebiljet van bakker Cornelis Jansz. was.³

Op zaterdag 15 september 1646 had een andere molenaar, Jan Adriaensz. van de korenmolen aan de Tol, zeven zakken rogge op zijn molen gebracht zonder iets aan te geven.

De chercher Aernout Boudewijnsz. was toezicht blijven houden *tot des avonts de clocke een quartier na ses uyren* en zijn collega Jan Aerts., die in het toezienershuisje woonde, was nog een kwartier langer op zijn post gebleven, maar de molenaar was niet met het vereiste biljet komen opdagen.

Jan Aerts. was na zijn diensttijd naar pachter Alart Jansz. Sas, die in de Arkelstraat woonde, gegaan *om aldaer (naer gewoonte) te brengen de bus met billietten*. Toen hij later op de avond in zijn toezienershuisje terugkeerde, vertelde zijn vrouw hem, dat Jan Adriaensz. net even tevoren het biljet aan haar had afgegeven, *sijnde lange na sonnenonderganck ende soo doncker dat sij de lamp al hadde onsteken*.

Jan Adriaensz. werd er toen van beschuldigd, dat hij de zakken na zonsondergang, d.w.z. in verboden tijd, op zijn molen had gebracht, waardoor zijn boete hoger zou uitvallen. In werkelijkheid had hij echter zijn geleidepapieren te laat ingeleverd, maar de zakken wel bij daglicht

Plaats van de molens. A = Korenmolen Nooit Volmaakt aan de Arkelpoort, B = Korenmolen De Hoop aan de Dalempoort, C = Koren- en pelmolen aan de Tol, D = Grote Rosmolen, E = Kleine Rosmolen. Plattegrond uit de Top. Hist. Atlas 363 D 160, Stadsarchief Gorinchem.

aangevoerd.⁴

Aan twee van de drie korenmolens die in Gorinchem aanwezig waren, was een rosmolen verbonden, nl. de Grote Rosmolen op de hoek van de Arkelstraat en de Rosmolensteeg bij de windmolen bij de Arkelpoort en de Kleine Rosmolen in de Boerenstraat bij de windmolen aan de Tol. De rosmolens, die door paarden werden aangedreven, deden dienst in windstille perioden. De aanwezigheid van een wind- en een rosmolen vlak bij elkaar bood de molenaars een ideale gelegenheid om te frauderen, door de zakken koren telkens van de ene naar de andere molen te brengen.

De molenaarsknecht Govert Mertensz., werkzaam op de molen van Franck Claesz. en Cornelis Jansz. van der Veen, reed op vrijdag 1 oktober 1649 met een kar, geladen met vier zakken met het merkteken van bakker Gijsbert Meeusz. van Batenburch, naar zijn molen op bastion I. De toezieners Jan Willemsz. en Gerrit van Lier verlangden het geleidebiljet, maar de knecht zei dat hij de zakken had opgehaald op de rosmolen in de Arkelstraat en er nu mee naar de windmolen ging, waarna hij verder reed.

Bij de molen gekomen, werden de zakken in allerijl opgeluid en daarna ging de knecht met de lege wagen weer de stad in. Ongeveer een uur later reed hij opnieuw naar de windmolen, nu met acht zakken rogge op naam van bakker Cornelis Jansz. en vier zakken van Van Batenburch. De bijbehorende papieren leverde hij af bij de cherchers. Daarna liet de pachter de eerste vier zakken tarwe van Van Batenburch van de molen halen, omdat ze volgens hem niet verimpost waren en liet ze opslaan in het toezienershuisje.

Volgens de beide cherchers kon de knecht niet met die zakken van de Grote Rosmolen zijn gekomen, want die hadden ze zowel gisteren als vandaag gevisiteerd, maar er geen zakken tarwe aangetroffen. Dat ging lijnrecht in tegen wat ze beweerden tegen Claes Cornelisz. Valck en Willem Jacobsz. van Amersfoort, twee burgers die hadden gezien dat de pachter vier zakken in beslag had genomen. Daarop informeerden ze bij chercher Van Lier wat er precies aan de hand was. Deze antwoordde dat de zakken van de ros- naar de windmolen waren gebracht. Blijkbaar was zijn nieuwsgierigheid daarmee niet bevredigd, want Valck ging daarna nog bij de andere toezieners vragen of hij de zakken op de rosmolen had gezien. Jan Willemsz. vertrouwde hem toe, dat hij daar alleen de vorige dag geweest was om te kijken of er nog biljetten waren en toen dat niet het geval bleek te zijn, was hij dadelijk vertrokken en er sindsdien niet meer geweest.

Door de inbeslagname was de eigenaar, bakker Van Batenburch, behoorlijk gedupeerd. Later had pachter Jan Hendricksz. van Hulst de zakken uit het cherchershuisje *doen brengen op 't sipierhuys, alles*

binnen deser stede. De bakker eiste vervolgens voor schepenen van Gorinchem, dat de pachter hem de zakken tarwe zou restitueren of hem ervoor schadeloos zou stellen, omdat ze wel degelijk verimpost waren en derhalve ten onrechte in beslag genomen.

Govert Mertensz. verklaarde onder ede, dat hij de vracht weliswaar naar de windmolen had gereden zonder deze aan te geven, maar dat hij dat al eerder had gedaan toen hij er voor de eerste keer mee naar de windmolen ging, maar dat hij die vier zakken *door stilte* (windstilte) heeft gebracht van den windmolen op den rosmolen en wederom, mits de wind was wackerende, van den ros- op den windmolen. Tijdens laatstgenoemde rit was hij dan aangehouden met de reeds verimposte zakken, waarvan hij het biljet al had ingeleverd. Zouden de molenaars en de knecht onder één hoedje hebben gespeeld met de bakker? En zouden de zakken inderdaad verimpost zijn geweest? De schepenen veroordeelden in elk geval de pachter het koren terug te geven aan Van Batenburch, waarop pachter Van Hulst tegen dit vonnis in beroep ging bij Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland.⁵

Op zondagmorgen 3 oktober 1649 had molenaar Jan Claesz., die de molen aan de Tol bemaalde, samen met Aelbert Claesz. een aantal zakken meel op de wagen geladen. Van een van de zakken was het merkteken niet zichtbaar, hetgeen indruiste tegen de verordening. De chercher Jan Aertsz. verlangde dan ook dat de molenaar die zak zodanig op de wagen zou leggen dat hij het teken kon aflezen, zodat hij de bestelling in zijn administratie kon afboeken. De molenaar weigerde dit en voegde de toezieners toe: "*Waert ghij op uwen rugh soo wel gemerckt als dien sack, men sou 't wel sien.*" Vervolgens sprong hij van de bok en deed de slagboom die door Jan Aertsz. neergelaten was eigenhandig omhoog en reed de stad in.

Nadat de chercher zich over deze ongepaste handelwijze was wezen beklagen bij de pachter, zag hij toen hij op zijn post terugkeerde, dat Aelbert Claesz. langskwam met een zak bij zich. Toen Jan Aertsz. hem aansprak, voegde deze hem allerlei scheldwoorden toe, waarvan de cherchersvrouw Heylken Stijnnen getuige was. Op dat moment kwam Jasper Dircxz. van Seelant, knecht bij bakker IJsbrant de Ram, eigenaar van "De Crab" op de hoek van de Molenstraat en de Krabsteeg, om een zak meel te halen. Volgens de ordonnantie was dat niet toegestaan. Het transport van koren en meel voor de bakkers was voorbehouden aan de molenaars. Vandaar ook dat Jan Aertsz. hem verbood de zak mee te nemen. Jan Adriaensz. van Wijck, de andere moleneigenaar, hoorde dat en zei tegen de bakkersknecht dat hij de zak mee moest nemen en niet moest luisteren naar die verklikker.

De molenaars riskeerden wegens belediging een boete van 20 pond,

de bakker kon wegens het laten afhaken van het meel een boete van 25 pond tegemoet zien.

Uit bovenstaande blijkt, dat er op zondag op de molen werd gewerkt. In principe was dit verboden, maar indien het lang achtereen windstil was geweest en het werk op de molens zich had opgehoopt, kon de pachter permissie verlenen ook op zondag te malen. De aanwezigheid van een chercher wijst erop dat men die toestemming inderdaad had verkregen.⁶

Slechts enkele maanden nadat de molenaarsknecht Govert Mertensz. had moeten voorkomen wegens vermeende fraude, kwam hij op zaterdag 23 april 1650 opnieuw in conflict met de pachter. Op die dag reed hij met de molenkar, waarop acht zakken tarwe en twaalf zakken rogge waren geladen en die alle waren voorzien van het merkteken van bakker Eeuwout Berntsz., naar de molen op bastion I. Hij stopte *bij het huysken ter reschersse ofte opsichte van den voorsc. molen gestelt* en leverde het bijbehorende geleidebiljet af aan toezienner Jan Willemsz.

Daarna ging hij door naar de molen, waar de zakken dadelijk werden opgeluid. De chercher, die de wagen gevolgd was, telde daar nogmaals twintig zakken.

Nadat de vracht was gelost, maakte Govert Mertensz. rechtsomkeert, maar kwam spoedig daarna opnieuw langs het cherchershuisje, nu met vier zakken koren op de wagen. De toezienner zag dat drie daarvan waren gemerkt op naam van bakker Berntsz., doch van de vierde zak kon hij het merkteken niet onderscheiden. Hij wilde van de knecht voor deze partij uiteraard weer een biljet hebben, doch die zei dat hij daarstraks al een briefje voor alle twintig zakken had gegeven. Hij wilde het doen voorkomen alsof hij eerst maar zestien zakken vervoerd had en nu de vier resterende. In werkelijkheid trachtte hij deze vier zakken op de molen te smokkelen zonder dat ze verimpost waren.

Al gauw verscheen pachter Jan Hendricksz. van Hulst, samen met zijn vrouw, ten tonele. Ook hij eiste een biljet en toen hem dat niet werd overhandigd, wilde hij het doorrijden van de wagen beletten en de zakken in het huisje brengen. Er ontstond een hevige woordenwisseling tussen de pachter en de knecht, tot molenaar Franck Claesz. vanaf de molen zijn knecht toeriep dat hij moest doorrijden. De pachtersvrouw hield evenwel de leidsels van het paard stevig vast om te verhinderen dat de knecht zou wegrijden.

Even later kwam molenaar Cornelis Jansz. van Veen, mede-eigenaar, erbij en dreigde de teugels kapot te zullen snijden als de vrouw ze niet losliet. Inderdaad trok hij zijn mes, waarna de vrouw losliet, zodat de knecht zijn weg kon vervolgen.

De pachter liet daarop door de gerechtsbodes de vier zakken van de molen halen en de knecht, die voor zijn weerspannigheid een boete

van 20 pond kon oplopen, alsmede arbitrale correctie, werd in gijzeling gebracht.

Diverse personen die *op 't gerucht ende geraes sijn aengekomen* werden later als getuigen opgeroepen. Dat waren de linnenwever Willem Meertensz., de servetwerker Willem Jansz., verder de omwonenden Jan Jielisz., Mayken Cornelisdr., Dircxken Aertsdr., Berber Aertsdr., Merten Holthuyse en Magdeleena Peetersdr.

Zij allen hielden zich tijdens de getuigenverhoren op de vlakte. Wel zeiden ze allemaal, dat ze rumoer hadden gehoord en dat ze de betreffende personen hadden gezien, behalve Mayken Cornelisdr., die binnenshuis was gebleven, maar ze legden geen van allen voor de molenaars of knecht belastende verklaringen af.

Ook bakker Eeuwout Berntsz. moest voor het gerecht verschijnen, omdat hij koren naar de molen had laten brengen zonder dat eerst te verimposten, waarop een boete stond van 3 pond per zak en verbeurdverklaring van het in beslag genomen koren.⁷

Op 4 of 5 februari 1654 kwam molenaar Jan Adriaensz. van Wijck 's morgens om een uur of elf met een zak tarwe op zijn schouder naar zijn molen bij de Tol, waarbij hij het toezienershuisje van Gerrit van Lier volkomen negeerde. Deze ging direct naar de molen om het geleidebiljet op te eisen.

Samen liepen ze vervolgens terug naar het huisje, waar de molenaar de zware zak op de grond zette en zei dat het een zak betrof die daags tevoren op de Kleine Rosmolen was gebracht en waarvan het biljet al was ingeleverd en dat hij het koren nu op de windmolen wilde malen. Enige ogenblikken later bracht hij, ondanks tegenwerpingen van de toezieners, de zak toch op de molen.

Van Lier verklaarde echter, dat hij de vorige dag geen biljet had ontvangen van koren dat op de rosmolen zou zijn gebracht.

Als de molenaar kon bewijzen dat de zak behoorlijk verimpost was, zou hij worden vrijgesproken, maar als het tegendeel waar was, kon hij rekenen op de boeten, zoals die waren vermeld in de ordonnanties. Hij kon dit niet bewijzen en hij werd op 14 april veroordeeld.

Waarschijnlijk kon hij de boete niet betalen en hij werd gedetineerd. Pas ruim elf maanden later, op 26 januari 1655, werd meegedeeld, dat zijn detentie was opgeheven.⁸

Tijdens het peilen op 28 juni 1654 van de aanwezige hoeveelheden koren en meel op de molen aan de Arkelpoort, die sinds twee jaar gehuurd en bemalen werd door Cornelis Cornelisz. van Rooyen, troffen de controleurs een zak aan, waarin meer meel zat dan de verimposte hoeveelheid van een schepel.

Op deze overtreding stond de zeer hoge boete van 300 pond en

inbeslagname van het meel.

Veel indruk schijnt het op Van Rooyen niet gemaakt te hebben, want enige jaren later werd tijdens een peiling opnieuw een zak tarwemeel gevonden die niet verimpost was.⁹

De molenaar van de molen bij de Dalempoort, Rijck Cornelisz. van Veen, en de zoon van Lambert Matthijsz. van Heuckelom werden op 14 februari 1655 betrappt toen zij omstreeks twaalf uur met de molenkar vijftien of zestien zakken meel wegbrachten naar diverse bakkers, zonder zich iets te bekommeren om de in zijn huisje aanwezige chercher. Deze was daardoor niet in de gelegenheid de weggebrachte hoeveelheden te controleren en in zijn boeken af te schrijven. Volgens de ordonnantie stond daarop een boete van 25 pond per zak.¹⁰

Piter Jansz., molenaarsknecht bij Anthony van Mourick aan de Tol, liep op 7 september 1656 met een zak meel langs het toezienershuisje zonder dat een blik waardig te keuren. De chercher lichtte zijn superieuren daarover in.

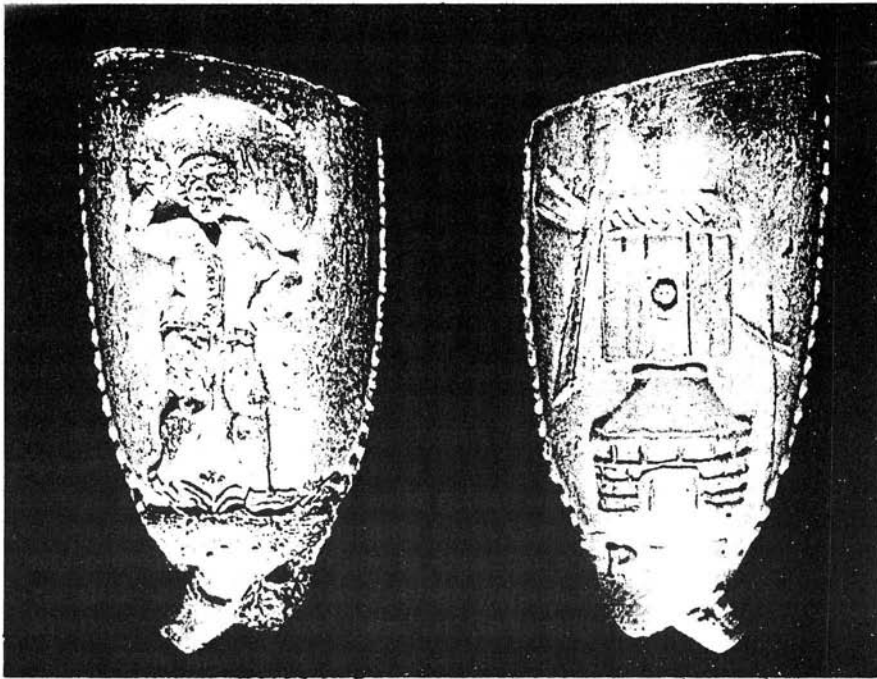
's Avonds ontmoetten de pachters en de deurwaarder de knecht in de herberg van Jan Arisz. van de Weteringe. Hij ontkende aanvankelijk in alle toonaarden, maar gaf tenslotte toe dat hij de zak niet had aangegeven. Hij voegde eraan toe dat de pachters er niets mee te maken hadden wat hij deed en dat hij met de zakken zou gaan waar hij dat wilde. De knecht werd gedetineerd. Achteraf bleek de zak ongemerkt te zijn en toe te behoren aan bakker Jan Swens.

Zowel de molenaar, die veantwoordelijk was voor de handelingen van zijn knecht, als de bakker dienden voor het gerecht te verschijnen. Voor beiden lag een boete van 25 pond in het verschiet.

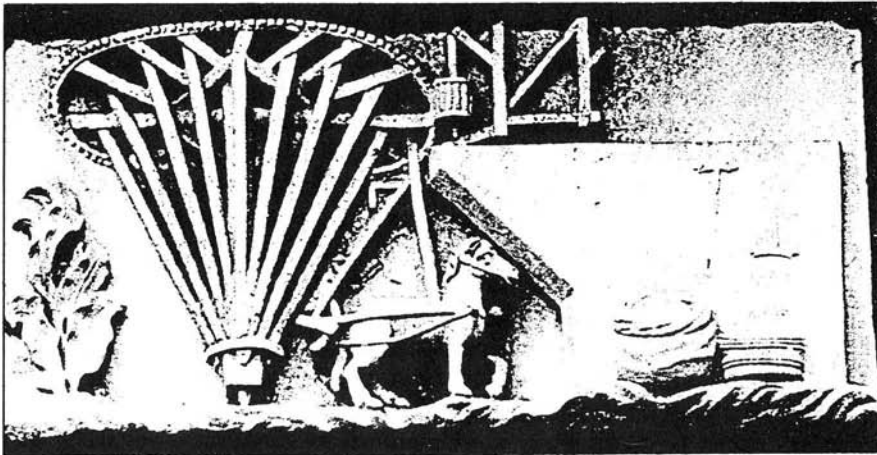
Tijdens de rechtszitting op 12 september besloten de schepenen de detentie van de knecht op te heffen. De medestander van de pachter, Frans de Ruyter, ging tegen dat besluit in beroep.¹¹

Enkele jaren later liet Anthony van Mourick opnieuw meel wegbrengen zonder de chercher daarvan in kennis te stellen. Voorzichtig geworden door de vorige veroordeling deed hij het nu, begunstigd door het duister, in het holst van de nacht van 3 op 4 november 1658, toen de chercher vermoedelijk op één oor zal hebben gelegen. Het ging om twee zakken roggemeel. Ook Van Mouricks compagnon, Gerrit Melsz. Schep, was erbij betrokken, hoewel beiden drommels goed wisten, dat vervoer van koren of meel tussen zonsondergang en zonsopkomst ten strengste verboden was. Toch schijnt de pachter erachter gekomen te zijn, want beide molenaars werden voor de schepenenbank gedaagd.¹²

Molenaar Rijck Cornelisz. van Veen probeerde op 20 maart 1659 in het

Pijpekop uit 1750, gevonden in de Zaanstreek, met op de eene zijde een afbeelding van een meelmolenaar met een baal tarwe of meel op de schouders en op de andere zijde van dezelfde pijpekop een afbeelding van een standermolen. (Windbrief).

Gevelsteen met interieur van een rosmolen.

donker en langs ongebaande wegen met een flinke boog om het toezienershuisje heen een zak meel weg te brengen. Hij liep 's avonds *bij off omtrent de clocke acht uyren met een sack met fijn teruwemeel op sijn hooft uyt de lijntbaen, gelegen besijden de blijcken* (blekerijen) *en den hof naest den doolhoff alhier* in de richting van de stad. Zijn doel bereikte hij niet, want plotseling stond hij oog in oog met de toezieners Anthony Roesfoort, Arien Geeritsz. en Jacob Jansz. de Jongh.

Onmiddellijk liet hij de zak op de grond vallen en koos hij het hazenpad. De cherchers brachten de zak ten huize van Jan Hendricksz. van Hulst, de medestander van de pachter. Even voor hun ontmoeting met Rijck Cornelisz. hadden de drie cherchers, toen ze *over de steene heull bij de blijcken achter de Keyserstraete alhier binnen de stat gelegen bij de wal* kwamen aanlopen, ter hoogte van de blekerij waar Leendert den Blijcker woonde en van de tuin naast de Doolhof (een zijstraatje van de Dalemstraat), al een ontmoeting gehad met molenaar Govert van Royen en een voor hen onbekende man. Toen ze elkaar passeerden, had chercher De Jongh het ongeluk te struikelen, hetgeen de molenaar vol leedvermaak deed uitroepen: "*Daer breeckt den duyvel den hals!*"

Of beide molenaars, Van Veen en Van Royen, op dat moment iets met elkaar te maken hadden, werd niet duidelijk, maar het ligt wel voor de hand.

Hoewel Rijck Cornelisz. door de toezieners wel min of meer was herkend, bleek hij zich, toen de zaak voor de rechters kwam, een alibi verschaft te hebben. De herbergier Nicolaes de Roover en twee van diens bezoekers, Sybert Willemsz. en Pieter van Meurs, getuigden dat de molenaar die avond om acht uur en ook ervoor en erna bij hen in de herberg had gezeten.¹³

De pachters Gerrit Jansz. Cocq en Adriaen van Cuylenborch deden op maandag 2 november 1665, vergezeld door de gerechtsbodes Johan Schutter en Hendrick Tillaert, peiling op de molen aan de Tol, die toen werd bemalen door Gerrit Melsz. Schep. Ze troffen daar vier zakken tarwe en vier zakken rogge aan, alle voorzien van het merk van bakker Willem Jacobsz. van Wijck, waarvoor geen biljet aanwezig was. Dat bleek al snel, want een van de pachters had gewoontegetrouw *de busse op de molen hangende geopent en de biljetten daeruyt vertoont, onder dewelken geen biljet van de voorsc. vier sacke roch en vier sacke terw wiert bevonde.*

De molenaar hing een boete van 300 gld boven het hoofd, omdat hij het koren had aangenomen terwijl het niet verimpost was.¹⁴

Toen Anthony Roesfoort op 10 februari 1666 's middags om een uur of

twee in opdracht van de pachters naar het cherchershuisje aan de Tol ging, zag hij onderweg de circa vijftigjarige Maeyken Peeters, die gewoonlijk Maey van Spaengiën werd genoemd, met een zak koren op haar rug naar de molen gaan.

Toen zij een tijdje later met een zak meel van de molen kwam, hield hij haar staande en informeerde wiens meel ze bij zich had. De vrouw wist haar mond wel te roeren en antwoordde, dat hem dat niets aanging. Daarop nam hij haar de zak af en zette die in zijn huisje. De zoon van molenaar Schep kwam erbij en zei tegen de vrouw dat ze weg moest gaan om het meel bij de eigenaar te brengen. Dit werd haar verboden door Roesfoort. Getuige van de inbeslagname was Anthony Gijsbertsz., die vlak bij het huisje mest aan het laden was om deze met zijn kar naar de tuin van de schepen Paulus Schut te brengen.

De zak werd later op de dag door Roesfoort naar het huis van de collecteur Cornelis Herbertsz. van Houwelinghen gebracht en de dag erna liet hij de partij op de waag nawegen, waar bleek dat er 63 pond tarwemeel in de zak zat. Vervolgens werd het meel teruggebracht naar de collecteur, waar de zak werd verzegeld.

Die avond ging molenaar Schep naar het huisje van Maey van Spaengiën, die in een gang in de Haarstraat woonde, bij de stal van het cipiershuis. Hij raadde haar aan een tijdlang de stad uit te gaan, waaraan ze gevolg gaf.

Bij nader inzien had de molenaar spijt van zijn goede raad, want hij begreep wel, dat de storm nu over hem zou losbarsten. Daags daarna liep Schep pachter Cocq tegen het lijf. Die hield hem aan om hem over het gebeurde te onderhouden en hij maakte hem duidelijk dat hij nu voor de gevolgen zou opdraaien. Intussen waren er in de stad mensen die zich het lot van Maeyken Peeters aantrokken. Korte tijd na de beschreven gebeurtenissen kwamen twee burgeressen, Sijken Willemsdr., de huisvrouw van Peeter Lelieveldt, en de huisvrouw van Jan Teunisz. van Arckel aan de deur van de gerechtsbode Johan Schutter om een van de pachters te spreken. Zij waren daar echter niet en toen vertelden de vrouwen aan de bode en diens vrouw Geertruyd van Osch, dat Maey van Spaengiën het geld waarvan ze het schepel koren had gekocht, had geleend in de lommerd, maar dat ze geen geld meer had gehad om de tarwe te verimposten.

Ze vertelden ook *dat dewijle Maey van Spaengiën haer buyten de stadt onthielt* (verbleef), *haere kinderen nae broodt waren vastende*.

Later kwamen beide vrouwen opnieuw bij Schutter en toen troffen ze er een van de pachters, met wie ze een gesprek hadden.

Ongeveer drie maanden later, op 6 mei 1666, verklaarde Maeyken Peeters onder ede, dat ze nog nooit koren op een van de molens had gebracht, *hetsij in sacken, sacxkens off andersints in eeniger manieren*, zonder tevoren de impost te hebben voldaan. Het daarbij ontvangen

biljet gaf ze altijd direct af aan de molenaars.

Schep en zijn zoon werd ten laste gelegd, dat ze *nae de middach op haren molen van Maey van Spaengie hebben ontfangen en gemalen een schepel teruw sonder briefken ofte tijken van den collecteur ofte pachter.*

Tijdens de rechtszitting van 2 juli 1666 werden de molenaars vrijgesproken.¹⁵

Toen de pachters Adriaan Brouwer en Jan van Gennep, met de gerechtsbode Willem van Arckel, de deurwaarder Adriaen van Broeckhuysen, de notaris-collecteur Johan van Wolffersdijck en de stadhouder van de drossaard op 9 september 1673 gingen peilen op de molen van Cornelis Maertensz. de Graeff bij de Arkelpoort, die bemalen werd door Jan Gijsbertsz. Vermeulen en Govert van Royen, kwamen ze bij het cherchershuisje de molenkar tegen, die gemend werd door de zoon van Van Royen en die op weg was om enkele klanten te bedienen. De wagen werd aan een onderzoek onderworpen. Daarbij kwam aan het licht, dat één zak met tarwemeel niet gemerkt was. De knecht vertelde dat de zak van bakker Jan Lorijn was. De pachter liet de zak van de kar halen en naar het cipiershuisje brengen.

Op de molen trof het gezelschap nog eens negen zakken met brouwgoed aan, eveneens zonder merkteken. Die zakken waren van Johan Cuyl, brouwer in "De drie Snoeken" op het Eind. Ook hier volgde inbeslagname en een boete van 25 gld per zak.¹⁶

De molenaar van de molen bij de Dalempoort, Cornelis Cornelisz. van Rooyen, was aangezegd, dat hij op 6 november 1684 de jaarlijkse eed moest afleggen dat hij de pachter niet zou benadelen door te frauderen, *van welck te doen hij niet alleenlijck is gebleven in gebreken, maer noch dagelijcx (sonder denselven eedt te willen aflegge) is malende.*

Op 2 maart 1685 eiste pachter Jacobus Mekern tegen hem een boete van 6 gld voor elke dag dat hij zonder eedaflegging had gemalen, dus bijna vier maanden.

Ook zijn collega's Arien Rietvelt en Jan Gijsbertsz. Vermeulen hadden geweigerd de eed af te leggen, zodat ze op een gelijke boete konden rekenen. De reden van de weigering is niet bekend.¹⁷

Op 6 maart, vier dagen later, deed pachter Mekern huiszoeking bij alledrie hiervoor genoemde korenmolenaars. Hij werd toen begeleid door de bode Willem van Arckel, de deurwaarder Christiaan Huvenaer, de stadhouder en enkelen van 's heren dienaren. In de woning van Van Rooyen vonden ze vier tarwebroden, bij Rietvelt twee dito broden en bij Vermeulen tien tarwe- en drie roggebroden, die alle in beslag genomen

werden.

Bij alle bakkers in de stad werd navraag gedaan naar de herkomst van het brood.

Uit de navraag bleek dat Pieter van Nieuwenhoven de broden van Van Rooyen had gebakken, Jan de Wees die van Vermeulen en Jan Lieshout voor Rietvelt. Alle bakkers verklaarden dat ze het meel voor die broden van de molenaars hadden ontvangen. Ongetwijfeld heeft de pachter gedacht, dat de molenaars stiekem koren inkochten, dat zelf tussen de bedrijven door maalden, zonder impost te betalen en er vervolgens brood van lieten bakken. Die mogelijkheid was heel reëel, maar het is niet uitgesloten dat de molenaars hun stuifmeel (het deel van het meel dat tijdens het malen achterbleef en eigendom werd van de molenaars) gebruikten om er brood van te laten bakken.

Het ziet ernaar uit, dat Mekern geen sluitend bewijs van fraude heeft kunnen leveren, want nergens blijkt, dat hij er een rechtszaak van heeft gemaakt.¹⁸

De achttiende eeuw

Uit de achttiende eeuw zijn er nauwelijks of geen fraudegevallen door de molenaars bekend, al zal er ongetwijfeld toen ook wel geknoeid zijn. Er is wel een reden te noemen voor het ontbreken van frauderingen: de pachters sloten aan het begin van het pachtseizoen, dat steeds per 1 augustus begon, regelmatig een overeenkomst met de korenmolenaars, waarbij de laatsten, als ze het gehele pachtseizoen niet gefraudeerd hadden, een bonus van 150 gld kregen uitgekeerd door de pachters, die er alle belang bij hadden dat de impost zo min mogelijk ontdoken werd.¹⁹

Na de afschaffing van het pachtsysteem in 1748 en de herinvoering van de imposten kort daarna, ontvingen de molenaars die niet gefraudeerd hadden van de Staten van Holland en West-Friesland, die nu zelf de impost invorderden, een *douceur*.²⁰

Fraudegevallen in de 19e eeuw

In 1808 fraudeerde Cornelia van Tiel, weduwe van molenaar Johannes de Wit en nu hertrouwd met Peel Verduin en molenaarster op de korenmolen bij de Arkelpoort, door een schepel rogge in het kaar te hebben, waarvoor ze geen biljet kon tonen. Het kwam haar te staan op een boete van 100 gld, vermeerderd met 50 gld aan kosten, nadat er aanvankelijk een bedrag van 400 gld tegen haar was tegéist.²¹

In de laatste jaren van de Franse overheersing werd er geen impost meer geheven, maar kort na de bevrijding in 1814 werd deze heffing

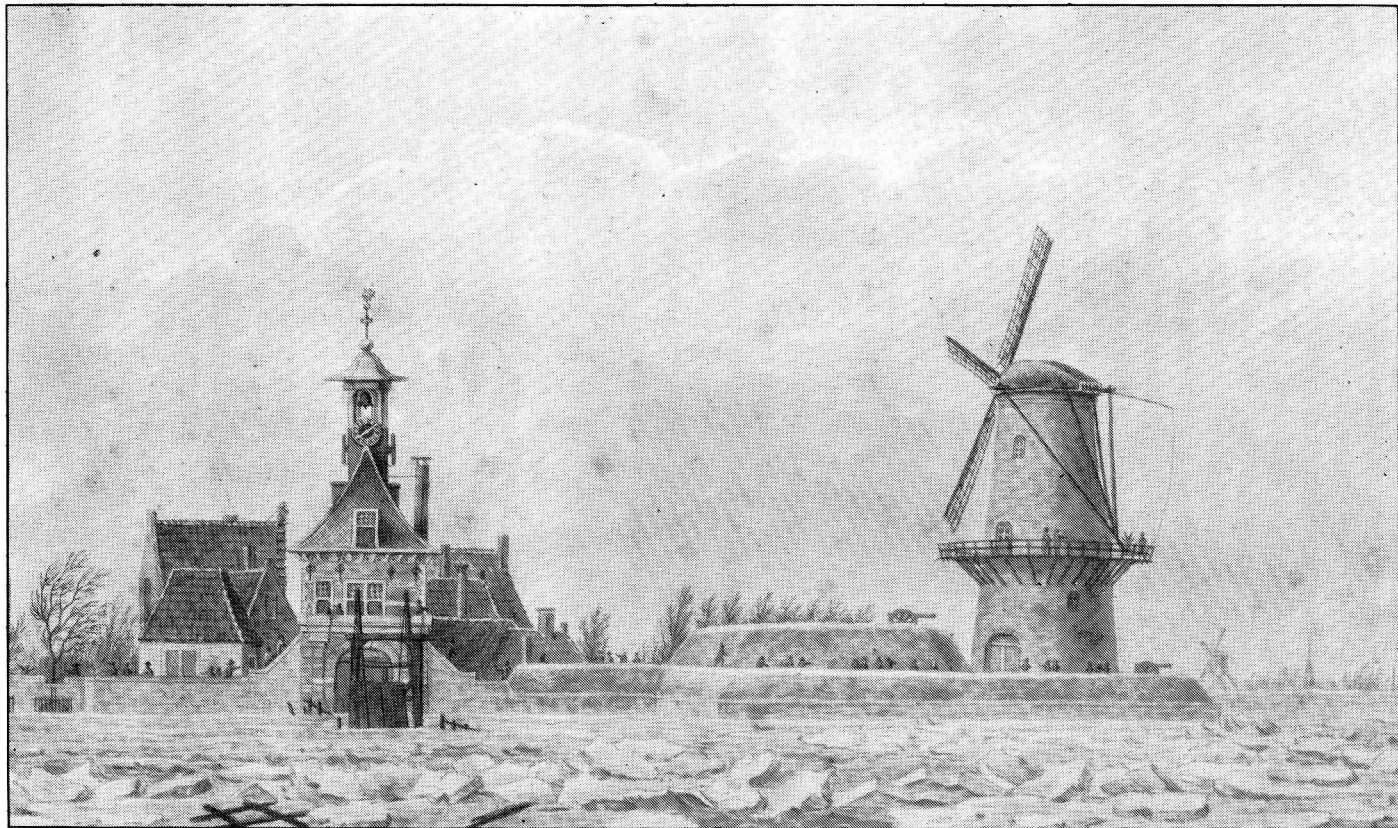
geherintroduceerd, zij het onder een andere naam. Er werd nu gesproken over de "accijns op het gemaal". De controle op de betaling ervan werd uitgevoerd door rijks- en gemeentelijke commiezen, die onder supervisie van de gemeenteontvanger stonden.

Ook het systeem van de geleidebiljetten wijzigde enigszins: bij het betalen van de accijns ontving men nu een dubbel biljet. De molenaar moest het ene deel, zoals voorheen, direct bij ontvangst in de molenbus deponeren en het duplicaat bij zich houden. Wanneer hij of zijn knecht het meel thuisbezorgden, moest het duplicaat, waarop al de hoeveelheid en soort koren vermeld stonden, eerst worden ingevuld met de datum en het tijdstip van vertrek van de molen. De bezorger kreeg daarna net voldoende tijd de vracht bij de klant af te leveren. Werd de rijtijd overschreden, dan liep hij het risico door de commiezen te worden bekeurd.

Dat overkwam op 10 juni 1828 de molenaarsknecht N. Harmse, toen hij om half vijf in de middag met de molenkar de Walsteeg (de huidige Walstraat) kwam afrijden vanaf de molen van Antonie van Erp op bastion I. Hij vervoerde twee zakken tarwemeel, bestemd voor de broodbakker P.A. Ruitenbergh. Op genoemde steeg liepen de commiezen van de stadsaccijnzen Petrus Cornelius Eliza Claessen en Willem Kentie. Ze hielden de knecht aan en vroegen hem zijn biljetten te tonen. Daarop stond vermeld, dat de zakken pas om half zes afgeleverd mochten worden, dus was de knecht een uur te vroeg van de molen weggereden. Het kwam zijn patroon, Antonie van Erp, te staan op een boete van f 200, vermeerderd met f 22 voor de confiscatie en f 1,91 voor de kosten.²²

Twee rijkscommiezen, J. van Nooyen en F.J. Hartwig, liepen in de middag van 6 april 1840 om even voor half zes in de Kruisstraat, toen de molenkar van de pel- en korenmolenaar Klaas van der Koog uit de richting van het Pelmolenbastion via de Boerenstraat kwam aanrijden. Zij lieten de voerman, Bart van Wagenveld, halt houden en verlangden zijn duplicaatbiljetten *teneinde visa van dezelve te nemen*. De molenaarsknecht overhandigde twee biljetten. De commiezen stelden vast, dat de daarop vermelde tijd van transport niet klopte. Het meel mocht pas om tien minuten voor zes worden vervoerd, terwijl de torenklok aan de westzijde, waar ze stonden, pas half zes aanwees. Het bewijs dat de klok de tijd goed aangaf, werd direct daarop geleverd: zowel de klok van de Grote Toren als die van het stadhuis sloegen op dat moment half zes.

De knecht trachtte zich te rechtvaardigen door te zeggen dat hij, alvorens hij weggereden was, eerst vanaf de molen op de torenklok had gekeken. Daarvandaan was alleen de zuidelijke klok te zien en die wees toen al bij zessen aan.

Usgang op de rivier ter hoogte van de Dalempoort en de Korenmolen. Geheel rechts is de Dalemse Schommelmolen te zien. Fragment van tekening uit 1799 van Cornelis de Jonker (1762-1830). Top. Hist. Atlas Stadsarchief Gorinchem.

Controle door de commiezen wees uit, dat de klok aan de zuidzijde inderdaad een half uur later aanwees dan die aan de west- en noordkant, zodat het verhaal van Van Wagenveld wel klopte.

Niettemin werd er tegen de eigenaar Klaas van der Koog proces-verbaal opgemaakt, want de commiezen waren van mening dat iedereen wel wist dat de klokken niet altijd nauwkeurig de juiste tijd aanwezen.

Het meel werd naar de stadsontvanger gebracht. De lading bestond uit tien zakken tarwemeel, samen wegend 750 pond, en vier zakken roggemeel, die 280 pond wogen.

Door het rijk werd een boete opgelegd van f 2060 en door de stad een van f 200. Met het rijk kon Van der Koog transigeren (een schikking treffen) voor f 10 en met de stad voor de kosten van het verbaal en de transactie, zijnde f 4,45, zodat hij het er redelijk goed afbracht.²³

Toen de rijkscommiezen Cornelis van der Brons, Thomas Chastelet en Cornelis de Jong in de ochtend van 28 januari 1842 in de Arkelstraat waren, stopte de molenkar van Theodorus Heymans, eigenaar van de korenmolen bij de Dalempoort, voor het pand van bakker Willem Spijkerman. Van de bok sprong de molenaarsknecht Dirk Giesselbach. De commiezen liepen op hem toe en verlangden zijn biljetten.

Hij reikte hun toen twee biljetten aan, een voor 148 pond tarwe- en een voor 144 pond roggemeel, alles in vier zakken.

De biljetten waren door Heymans afgetekend om elf uur, terwijl er een rijtijd van twintig minuten gegeven was, zodat de knecht uiterlijk 11.20 uur bij de bakker moest zijn.

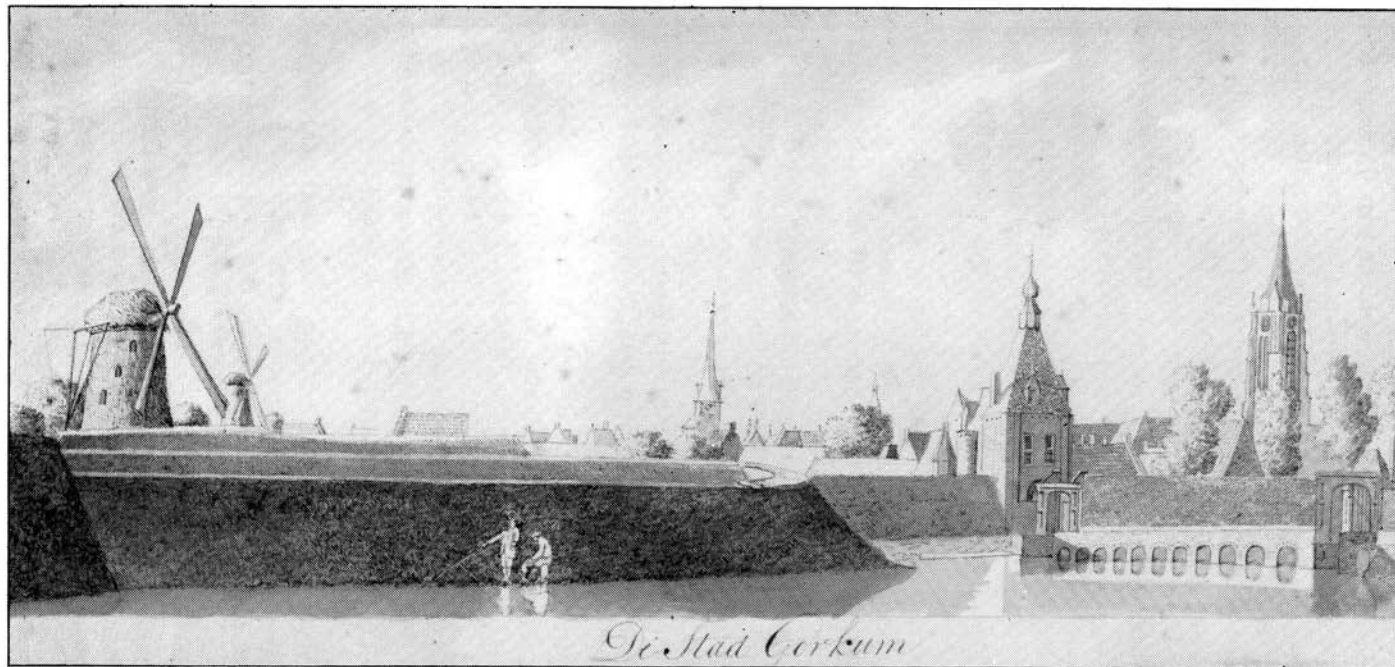
Zowel de torenklok als het zakuurwerk van Cornelis de Jong wezen op het moment van aankomst half twaalf aan. De knecht was derhalve tien minuten over tijd, waardoor de biljetten hun geldigheid hadden verloren.

De wagen werd daarop naar de waag in het stadhuis geleid, waar de waagmeester 152 pond tarwe- en 147 pond roggemeel afwoog, in totaal dus zeven pond meer dan er volgens de biljetten in moest zitten en veraccijnsd was.

Toen de commiezen de duplicaten nog eens goed bekeken, zagen ze dat er aan het ene op een geraffineerde wijze geknoeid was.

Daarop togen ze naar de molen, waar ze niet met open armen ontvangen werden, integendeel, de knecht Hermanus Harmse schold en vloekte tegen hen, stond met gebalde vuisten voor hen en wilde hen met een trapleer te lijf, zodat ze *op eene verregaande wijze zijn beledigd en in hunne ambtsverrigtingen zijn verhinderd geworden.*

Hoewel molenaar-eigenaar Heymans ook aanwezig was, deed hij geen enkele poging om zijn knecht te laten inbinden. Desondanks slaagden de commiezen erin *na veel resistentie en met de uiterste behoedzaam-*

Geheel links de Korenmolen bij de Arkelpoort, nog afgebeeld als grondzeiler. Rechts de Arkelpoort en de Grote Toren. Tekening van Hendrik Tavenier (1734-1807).
Top. Hist. Atlas Stadsarchief Gorinchem.

heid om niet het slagtoffer te worden van de ontembare woede van dien knecht om de molenbus te openen. Daarin bevond zich een controlestrook, waarmee eveneens gemanipuleerd was.

Niet alleen door het rijk, maar ook door de stad werd er verbaal tegen Heymans opgemaakt. De boetes waren hoog, f 900 van het rijk en f 600 van de stad, wegens overschrijding van de tijd van vervoer, verandering van de biljetten, overwicht in de zakken en verzet tegen de ambtenaren.

Heymans kon met het rijk een transactie (schikking) aangaan van f 300 en met de stad van f 200, waarin hij toestemde.²⁴

Molenaar Hendrik Heymans, die de molen aan de Arkelpoort bemaalde voor de eigenaar mr. Abraham Boxman, burgemeester van Gorinchem, liep op 22 augustus 1850 een bekeuring op. Om tien minuten over half vijf liepen twee rijkscommiezen, Rudolph Christiaan Hüge en Pieter Koole, op de hoek van de Kortendijk en de Walsteeg, toen van de oprit naar de molen een handkar kwam, beladen met twee zakken tarwemeel.

De commiezen hielden de knecht Arie Buyteweg aan en controleerden zijn biljet.

Dat bleek te zijn afgeschreven voor vervoer van 150 pond tarwemeel voor de op de Langendijk wonende bakker Willem Frederik George Lodewijk Kleyn en pas om vijf uur te mogen worden vervoerd, zodat de knecht er twintig minuten te vroeg mee was vertrokken.

Bovendien was tegen alle regels in de handkar niet voorzien van de naam van de molenaar en de naam van de molen.

De commiezen zagen hoe Theodorus Heymans, een broer van de molenaar (hoewel deze broer dezelfde naam droeg als de eigenaar van de molen op bastion VIII, betrof het twee verschillende personen), toen hij in de gaten had dat de knecht werd aangehouden, in allerijl terugliep naar de molen en even later terugkwam met een los bordje met daarop de vereiste namen. De molenaar werd erbij gehaald en die zei, dat alles op een misverstand moest berusten, want hij had tegen zijn knecht gezegd het biljet op half vijf af te schrijven, terwijl deze beweerde dat hij had verstaan dat zijn baas vijf uur zei.

Heymans kon twee getuigen noemen die zouden kunnen bevestigen, dat hij half vijf als afschrijftijd had genoemd.

Hij had de knecht de handkar laten nemen omdat het molenpaard in de wei liep en omdat er haast bij was, aangezien bakker Kleyn dringend om meel verlegen was.

Ondanks al deze argumenten waren de commiezen niet te vermurwen en maakten proces-verbaal op. Het meel werd naar de stadswaag gebracht, waar precies 150 pond werd gewogen. De stadsontvanger Cornelis Ewoud Boonzajer liet intussen een van zijn commiezen peilen

bij bakker Kleyn. Deze bleek inderdaad door zijn voorraad heen te zijn. Tegen hem werd dan ook geen enkele verdenking gekoesterd en ook de molenaar en zijn knecht klonken geloofwaardig.

Op voorspraak van de stadsontvanger werd besloten de aan Heymans opgelegde stadsboete van f 200 niet van hem te vorderen, maar met hem te transigeren voor de geringe kosten van het verbaal en de transactie, temeer daar hij al genoeg gedupeerd was doordat hem ook nog een hoge rijksboete wachtte.²⁵

In de korte tijd dat Leendert Vermaas eigenaar van de korenmolen bij de Dalempoort was (1 september 1853 tot 12 maart 1855), kreeg hij niet minder dan vier processen-verbaal van de gemeente en vijf van het rijk wegens fraude tegen de gemaalaccijns. Bovendien werd hij verdacht van nog meer frauduleuze handelingen, maar het was de commiezen niet gelukt hem daarvoor te bekeuren.

Het grote aantal processen-verbaal baarde eigenlijk weinig opzien, want toen Vermaas zich in Gorinchem vestigde, had hij al de naam een berucht fraudeur te zijn.²⁶

Zijn eerste proces-verbaal in Gorinchem kreeg hij al na ruim twee weken. Het gebeurde op 16 september 1853 door de hoofdcommies Jan Stufkens Dynandusz. en de commies Jan 't Hooft. Voor de nacht van 16 op 17 september was aan alledrie korenmolenaars in de stad permissie tot nachtmalen gegeven.

Als gevolg daarvan waren alle commiezen die nacht paraat. Stufkens en 't Hooft surveilleerden die nacht bij de Dalempoort. Op een gegeven moment, omstreeks half twaalf, zagen ze Leendert Vermaas het molenpad aflopen, even later gevolgd door zijn knecht Willem Kodde, die een emmer droeg, waar een gevulde zak bovenuit stak, waarmee hij het achterhuis van Vermaas in de Dalemstraat wilde binnengaan.

Kodde werd aangehouden en gevraagd naar de inhoud van de zak. Hij gaf als antwoord dat er een beetje varkensvoer inzat. Toen de commiezen de zak openden, zagen ze dat hij gevuld was met tarwemeel. Vervolgens werd de molenaar erbij geroepen. Die verklaarde dat de inhoud bestond uit zgn. ringmeel, dat hij om de molensteen moest leggen, waarvoor hij geen biljet nodig had. De commiezen namen dat antwoord niet serieus, ook al niet omdat het meel van de molen en niet náár de molen werd gebracht en uiteraard ook omdat ze wisten met wie ze te doen hadden. Ook de tegenstrijdige woorden van baas en knecht hadden hen extra achterdochtig gemaakt.

Later gaf Vermaas toe, dat dit meel welhaast beter gemalen was dan hetgeen hij aan de klanten leverde.

De dag erna werd het meel op de stadswaag gewogen. Het ging om een hoeveelheid van 20 pond met een waarde van f 3,25.

De boete van gemeentewege op het vervoeren van meel zonder biljet

en in de nachtelijke uren bedroeg f 300. Besloten werd voor f 100 met Vermaas te transigeren. Daarmee was hij er nog niet, want hij kon ook nog een rijksboete tegemoet zien.²⁷

Op 27 februari 1854 werd er andermaal een bekeuring aan Vermaas gegeven, nu door de rijkscommiezen Jan de Winter en Elias Pieter Paulus Saraber, die bij een bezoek aan de molen ontdekten dat er zestien pond rogge, acht pond roggemeel en zes pond tarwemeel aanwezig waren die niet waren gedekt door een accijnsbiljet. Bij het onderzoek verzette de molenaar zich tegen de bezoekers. De gemeentelijke boete kon hij afdoen met een transactie van f 50, maar hij was niet bereid voor welk bedrag dan ook te transigeren, waarna werd besloten hem gerechtelijk te vervolgen.²⁸

Wat de rijksboete betrof, kreeg hij een oproep deze ook bij transactie te voldoen. Kort daarop verscheen hij in eigen persoon op het kantoor van de arrondissementsdirecteur in Rotterdam, waar hij meedeelde dat hij die boete te hoog vond en dat hij weigerde een schikking aan te gaan.²⁹

Reeds op 24 juni 1854 werd Vermaas opnieuw geverbaliseerd. De hoofdcommies Stuffkens, bijgestaan door de ambtenaar Willem Frederik Emck, constateerde dat de knecht Willem Bakkeren een hoeveelheid van 34 pond roggemeel een uur vroeger van de molen afvoerde dan op het biljet stond aangegeven.³⁰

Op 29 november van dat jaar maakten diezelfde commiezen opnieuw verbaal op, nu omdat Vermaas 160 pond tarwe had gemalen zonder het biljet ongeldig gemaakt te hebben.

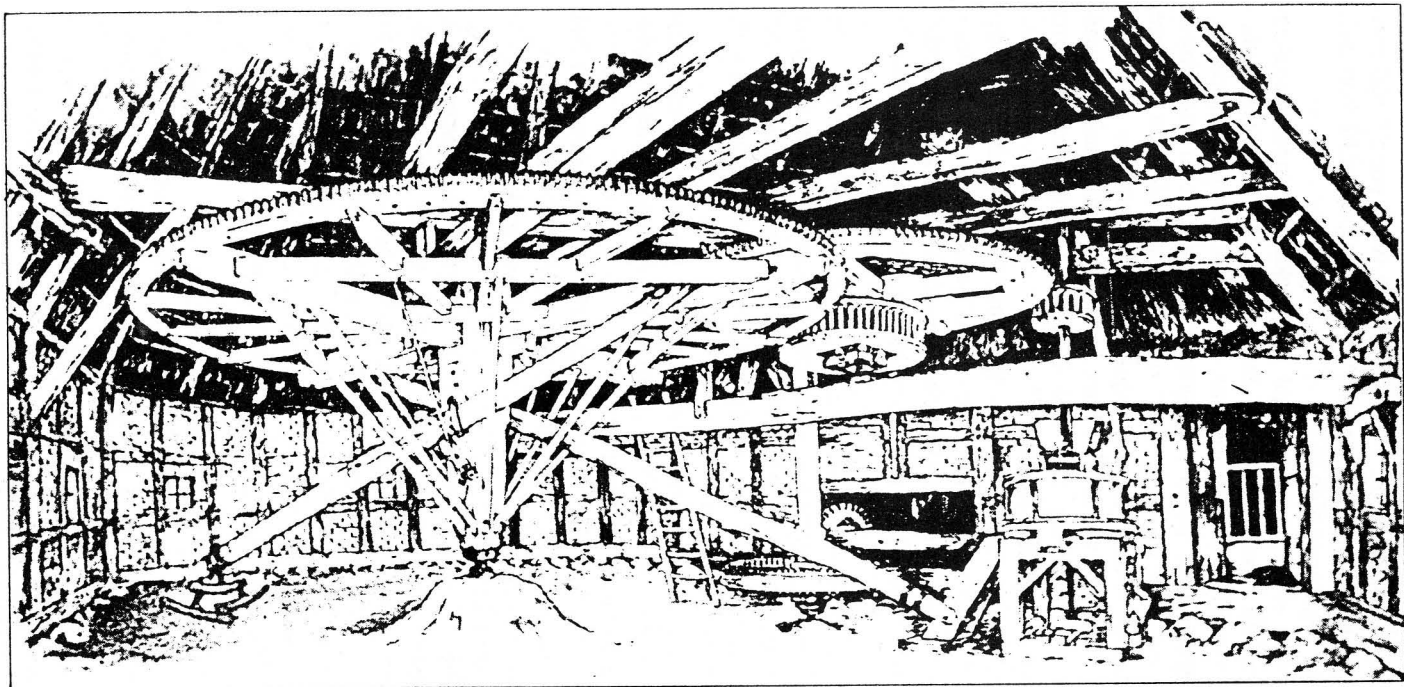
De molenaar was verplicht met rood krijt of potlood een kruis over het biljet te zetten, zodat het niet ten tweeden male gebruikt kon worden.

Daarnaast werd er een overwicht van 14 pond tarwe gewogen, zodat er te weinig accijns was betaald.³¹

Ook deze keer werd besloten met Vermaas te transigeren voor f 50, zowel voor de bekeuring van 24 juni als die van 29 november. Bij weigering zou de officier van justitie worden ingeschakeld. De gemeenteontvanger was van mening dat de molenaar maar eens stevig aangepakt moest worden, omdat hij *indien hij maar eenigszins hiertoe de gelegenheid kan vinden, zooals hij reeds eenige malen gevonden heeft, de plaatselijke en rijksregten op alle mogelijke wijzen tracht te ontduiken*.³²

Vermaas beweerde dat hij financieel niet in staat was te betalen en weigerde de aangeboden transacties. De gemeenteontvanger daarentegen was ervan overtuigd dat het geen onmacht was, maar zuiver onwil.³³

Leendert Vermaas, die inmiddels de molen had verkocht en zich in Nieuwenhoorn had gevestigd, werd veroordeeld de opgelopen bekeuringen volledig te betalen. Het rijk had de gemeenten intussen verbo-

Interieur van een rosmolen, omstreeks 1868.

den met fraudeurs te transigeren en Vermaas had zijn kans door zijn weigeringen laten lopen.

Nu moest hij twee geldboetes van elk f 100 betalen. Hiertegen ging hij in beroep. Zowel Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland als de Commissaris des Konings wonnen daarop inlichtingen in bij het Gorcumse gemeentebestuur, dat adviseerde hem zijn straf niet kwijt te schelden, omdat de bekeuringen te wijten waren *aan zijne eigene bekende zucht tot ontduiking*.³⁴

Conform dit advies werd Vermaas' verzoek afgewezen en werd hij gedwongen de geëiste boeten te betalen.³⁵

Hij scheen in zijn Gorcumse periode ook te hebben geknoeid met accijnsbiljetten door daarin veranderingen aan te brengen en ze dubbel te gebruiken. Op die manier had hij in de periode van juni tot september 1854 de broodbakker Jordanus Maas in de Burgstraat 23 mud tarwe geleverd en daarmee de stad voor f 70 benadeeld aan gederfde accijns.

Daarnaast had hij nog wel vaker gefraudeerd, maar in die gevallen was het niet gelukt hem te verbaliseren.³⁶

In februari 1858 bekeurden Jan Stufkens Dzn., Willem van Goudriaan en Johannes Pino de molenaar Johannes Vliegenthart, huurder van de koren- en pelmolen op bastion VI nabij de Tol, omdat op zijn molen ongedekte tarwe en tarwemeel aanwezig waren. De gemeenteontvanger was er al enige tijd van op de hoogte dat Vliegenthart regelmatig kleine partijtjes graan kocht en naar de molen liet brengen. Daarom had hij de commiezen opdracht gegeven extra op de molen te peilen. De derde maal dat ze dat deden, was het raak en er werd proces-verbaal opgemaakt.

De rechtbank veroordeelde de molenaar vervolgens tot f 50 boete. Zijn verzoek tot vermindering van dat bedrag had succes. De boete werd teruggebracht tot de helft. Vliegenthart was toen al uit de stad vertrokken en had zich enkele maanden na de bekeuring gevestigd in Barendrecht.³⁷

De commiezen Stufkens, Van Goudriaan en Emck maakten in januari 1860 verbaal op tegen de korenmolenaar Jan Simon den Dekker, eigenaar van dezelfde molen waarvan zijn zwager Vliegenthart enige jaren geleden nog huurder was.

Den Dekker had gefraudeerd met 226 pond tarwemeel, *bestemd voor den beruchten broodbakker M. Vervat alhier, die zich echter wederom ontfrebaar heeft kunnen maken*. De molenaar schijnt zodanig met de accijnsbiljetten te hebben gemanipuleerd, dat er de mogelijkheid tot latere bijschrijving en dubbel gebruik zou zijn.

Hoewel hij zich voor de rechtbank moest verantwoorden, is hij

waarschijnlijk toch buiten schot gebleven wegens gebrek aan voldoende bewijs.

Ook bakker Martinus Vervat op de Vismarkt kon blijkbaar niets worden gemaakt, nadat hij ook eerder al meerdere keren de dans was ontsprongen.³⁸

Het einde van de accijns op het gemaal

Enige jaren later, in 1865, kwam er voorgoed een eind aan het systeem van accijnsheffing op het malen van graan, waarna het frauderen vanzelf ophield.

Bronvermelding

RA = Rechterlijke archieven

NA = Notariële archieven

AS = Archief stadsbestuur

AG = Archief gemeentebestuur

1. Fraude tegen de impost op het gemaal over Gorinchem en het Land van Arkel / A.L. van Tiel. - In: Oud-Gorcum Varia, nr. 33, p. 92-111 en Oud-Gorcum Varia, nr. 34, p. 53-67.
2. RA 146, akte 204; RA 147, akte 96
3. RA 152, akten 161 en 203; RA 315, 22-9-1646
4. RA 152, akte 224; RA 315, 22-9-1646
5. RA 154, akten 34 en 64; RA 315, 15-10-1649; RA 329, p. 128 en 150
6. RA 154, akten 62 en 65; RA 329, p. 129-130
7. RA 155, akten 74, 77 en 80; RA 329, p. 166-167 en 177
8. RA 159, akte 167; RA 329, p. 350 en 362; RA 330, p. 12
9. RA 329, p. 398; RA 330, p. 205
10. RA 330, p. 18
11. RA 160, akte 213; RA 316, 12-9-1656; RA 330, p. 125-126
12. RA 330, p. 217 en 227
13. RA 162, akten 88 en 102; RA 330, p. 249
14. NA 4046, akte 133
15. RA 168, akten 86, 97-98, 101, 107, 117 en 148; RA 331, 19 en 26-2-1666 en 2-7-1666

16. RA 332, p. 83; NA 4053, f. 228
17. RA 334, 2-3-1685
18. NA 4098, f. 20
19. AS 119, f. 92 en 129; AS 120, f. 32v, 89v en 140v
20. Groot placcaetboeck / I. Scheltus. - Den Haag, 1770. - Deel 7, p. 1303-1319, art. 21
21. RA 727, 26-10-1808
22. AG, H 31-71, 1828, rubr. 52, 14 juni
23. AG, H 31-62, 1840, f. 412v; H 31-71, 1840, rubr. 53, 11 apr.; H 31-78, 1840, nr. 53/364
24. AG, H 31-71, 1842, rubr. 53, 31 jan., 1 feb, 16 en 24 juni; H 31-78, 1842, nr. 53/514
25. AG, H 31-71, 1850, rubr. 53, nr. 650; H 31-78, 1850, nr. 53/1146
26. AG, H 31-71, 1853, rubr. 53, nr. 742
27. AG, H 31-62, 1853, f. 297v; H 31-71, 1853, rubr. 53, nr. 742; H 31-78, 1853, nr. 53/1506
28. AG, H 31-62, 1854, f. 31v en 35v; H 31-71, 1854, rubr. 52, nrs. 267 en 303; H 31-78, 1854, nrs. 52/502 en 552
29. AG, H 31-71, 1854, rubr. 52, nr. 341
30. AG, H 31-71, 1854, rubr. 53, nr. 613
31. AG, H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 1272
32. AG, H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 167; H 31-78, 1855, nr. 53/416
33. AG, H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 252
34. AG, H 31-62, 1855, f. 415v, 418v, 462v, 505v en 509v; H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 1552; H 31-78, 1855, nrs. 53/2094 en 2579
35. AG, H 31-62, 1856, f. 522v; H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 1364
36. AG, H 31-71, 1855, rubr. 53, nr. 167
37. AG, H 31-71, 1858, rubr. 53, nrs. 242, 876 en 1256; H 31-78, 1858, nr. 3/1213 en nr. 53/406
38. AG, H 31-62, 1860, f. 15; H 31-71, 1860, rubr. 53, nr. 143; H 31-78, 1860, nr. 53/345

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

VERVALSING VAN HET DOOPBOEK OF EEN AFSTAMMING MET EEN LUCHTJE

A.J. Busch, archivaris van Gorinchem

In verband met een rechtszaak voor het Hof van Holland in Den Haag bogen de Gorinchemse schepenen zich op 12 juni 1779¹ over een rekwest van enige bloedverwanten van Pieter van Aalst, iemand die in Westzaandam was overleden. Volgens het geschrift beschuldigden Pieters erfgenamen enige niet verwante naamgenoten ervan een Gorinchems doopboek te hebben vervalst. Dit was gedaan om in aanmerking te komen voor een deel van de nalatenschap van Pieter Gerritsz. van Aalst.

Die niet verwante naamgenoten waren de gebroeders Cornelis, Paulus en Dirk van Aalst, zonen van Kerst van Aalst, een in 1778 overleden Nijmegenaar. Kerst van Aalst, zoon uit het huwelijk van Cornelis van Aalst en Elisabeth van Verseveld, zou een kleinzoon zijn van Pieter Gerritsz. van Aalst en Catharina van Riebeek en dat nu werd betwist. Het laatstgenoemde echtpaar had een zoon Gerardus van Aalst die was gehuwd met Aletta van Meerten, uit welk huwelijk Pieter van Aalst was geboren, de persoon om wiens erfenis het te doen was.

Volgens de indieners van het rekwest was Cornelis van Aalst, de Nijmeegse echtgenoot van Elisabeth van Verseveld, helemaal geen zoon van Pieter Gerritsz. van Aalst. De familiebijbel toonde dit duidelijk aan. Zoals wel meer gebeurde had Pieter Gerritsz. van Aalst in zijn bijbel nauwkeurig aantekening gehouden van de geboorte en het overlijden van zijn kinderen. Weliswaar stond de naam van Cornelis erin vermeld, maar die had zijn tweede verjaardag niet eens mogen beleven. Een huwelijk van Pieters zoon Cornelis met Elisabeth van Verseveld was dan ook uitgesloten.

In Nijmegen was echter wel degelijk een huwelijk gesloten tussen Cornelis van Aalst en Elisabeth van Verseveld, de ouders van Kerst voornoemd. Volgens de zoons van Kerst was hun grootvader Cornelis van Aalst in Gorinchem geboren als zoon van Pieter Gerritsz. van Aalst en Catharina van Riebeek. Het bewijs was volgens hen te vinden in het doopboek.

Inderdaad staat op 19 augustus 1679 de doop geregistreerd van Cornelis, zoon van "Pieter Gerrits van Aalst en Catharina van Riet-beek".² In de bijbel van Pieter Gerritsz. van Aalst komt deze zoon Cornelis echter niet voor, maar wel was volgens deze bron op 22 juni 1687 een zoon Cornelis geboren, die in zijn tweede levensjaar al overleed. Om de verwarring nog groter te maken vermeldt het doop-

boek op die datum geen zoon, maar een dochter Cornelia.³

De indieners van het verzoekschrift wezen op geknoei in het doopboek: er was hier sprake van valsheid in geschrifte. Zoals gezegd noemt de familiebijbel niet een in 1679 geboren zoon van Pieter Gerritsz. van Aalst en Catharina van Riebeek. Hoe valt dan de inschrijving in het doopboek te verklaren? Blijkens de familiebijbel aanschouwde zoon Cornelis immers pas in 1687 het levenslicht, de Cornelis die geen twee jaar zou worden. Om op papier toch een Cornelis van Aalst met nageslacht te creëren werd de naam Cornelis als zoon van Pieter Gerritsz. van Aalst en Catharina van Rietbeeck tussengevoegd in het doopboek. Tussen 16 en 19 augustus 1679 was de daarvoor benodigde ruimte te vinden, onderaan een bladzijde en die lege plaats werd benut.⁴

Nadere beschouwing leert, dat de gebruikte inkt veel valser en anders van kleur is dan de inschrijvingen erboven van 16 augustus 1679 en - wat belangrijker is - ook verschillend van de inschrijving op de volgende bladzijde, welke aantekening ontegenzeggelijk van 19 augustus is. Met uitzondering van die ene inschrijving waarom het draait onderaan de bladzijde, is de registratie steeds gedaan met inkt van een bruine kleur zoals toen gebruikelijk was. Het geeft inderdaad de indruk dat er is geknoeid; anders gezegd: Cornelis' doop is later bijgeschreven en dat zou dan maar liefst een eeuw later zijn geschied. Dit gebeurde allemaal om de vader van Kerst van Aalst op papier te laten afstammen van Pieter Gerritsz. van Aalst en Catharina van Riebeek. De valse toevoeging was geraffineerd gebeurd: onderaan een rechter bladzijde. De indieners van het verzoekschrift hadden de doopboeken laten onderzoeken door twee school- en schrijfmeesters en wilden nogmaals zo'n onderzoek in het bijzijn van de schepenen. Bovendien eisten zij maatregelen, opdat dergelijke toevoegingen in de toekomst onmogelijk zouden zijn.

Op 18 december 1779⁵ vond op verzoek van de bloedverwanten van de in Westzaandam overleden Pieter van Aalst een verhoor plaats van de koster Johan van den Berg. De 69-jarige koster kreeg heel wat vragen te beantwoorden in verband met de affaire rond de doopboeken. Uit het proces-verbaal van 23 december 1779⁶ van het verhoor door schepenencommissarissen blijkt, dat hij sedert april 1734 werkzaam was als koster van de Grote Kerk. Uit hoofde van zijn functie was hij verantwoordelijk voor een veilige bewaring van de kerkelijke doop- en trouwboeken in de consistorie. In voorkomende gevallen zocht hij namen in de boeken op. De officiële extracten verstrekten der predikanten. De koster herinnerde zich, dat een keer of drie, vier, mensen uit Nijmegen bij hem waren geweest. In zijn bijzijn hadden ze de registers nagezien. Misschien had hij ze even alleen gelaten, maar hooguit voor een zeer korte tijd.

Den 16.	{	Debruggam Maromier	Johan Maromier
Margarita		Willem Sijgo	
Den 16.	{	Andrik van Veltch	
Francois		Eghe de Jong	
Den 19.	{	Peter Jylsitta van Aalst	
Cornelis		Catharina van Rietbroek	

De toegevoegde doopinschrijving van Cornelis van Aalst d.d. 19 augustus 1679.

Hiervan.	Engelke Vanden.	
Den 22 Dito.	Peter van Aalst.	Michaels Rom.
Cornelia.	Catharina van Rietbroek.	Elisabeth van Aalst.
Den 26 Dito.	Henrick Wiefbroek.	
Elisabeth.	Anna Maria Wiefbroek.	

De doopinschrijving van 22 juni 1687, waarvan de naam Cornelis is veranderd in Cornelia.

Op woensdagmiddag 6 januari 1779 kwamen ze weer bij hem in de consistorie. Voor de aanvang van de avonddienst waren ze klaar. Ze hadden vouwen gelegd in de bladzijden met een inschrijving, waarvan ze een extract wilden hebben. 's Avonds bracht de koster de boeken bij Ds. Ameshof thuis voor het maken van de gewenste extracten. De koster verklaarde ook nog, dat de doopboeken al eerder waren uitgeleend aan een diaken, zodat misschien toen al de bijschrijving en verandering waren aangebracht.

De beide school- en schrijffmeesters legden op 27 december 1779⁷ een verklaring af voor schepenen. Volgens een van hen waren er duidelijk afwijkingen in de letters en in de inkt te zien bij de aantekening van 19 augustus 1679 onderaan een bladzijde in het doopboek en ook was z.i. de naam Cornelis veranderd in Cornelia bij de inschrijving van 22 juni 1687. Volgens hem was de inkt van de andere inschrijvingen geler van kleur. Die ene aantekening onder aan de bladzijde was geschreven met blauwachtige inkt. De andere schoolmeester - Nicolaas Donkersloot uit Hoornaar - was niet zo zeker van zijn zaak. Hij wilde de verklaring van zijn collega niet bevestigen.

Geruime tijd later - op 28 oktober 1780⁸ - hoorden de schepenen de koster weer onder ede, nu op verzoek van de tegenpartij: de zoons van Kerst van Aalst uit Nijmegen. Naar nu bleek had de koster al eerder het een en ander in de doopboeken moeten opzoeken voor de familie Van Aalst. Voor extracten waren enige registers uitgeleend geweest aan Ds. Callefels, maar ook aan mr. Gerard van Lom, de advocaat van de andere partij. Van Lom had de originele boeken enige tijd thuis gehad. Dat mocht natuurlijk niet, maar als oud-lid van de kerkeraad was het hem niet geweigerd. Verscheidene keren had de koster de boeken teruggevraagd. Toen hij ze uiteindelijk ging ophalen, kwam hij onderweg een vrouw tegen met de boeken onder haar arm. Erg zorgvuldig was er met de doopboeken dus niet omgesprongen.

Volgens de koster schreven gewoonlijk de predikanten de namen van gedoopte kinderen en de ouders in, evenals de namen van personen die gingen trouwen. Bij afwezigheid van een dominee verzorgde een ouderling de registratie. Tot slot zei koster Van den Berg, dat Ds. Ameshof hem had opgedragen de twee doopboeken naar het Stadhuis te brengen voor het onderzoek van het schrift door de schoolmeesters. Desgevraagd verklaarde de koster nog, dat advocaat Van Lom had geprobeerd hem over te halen een schriftelijke verklaring te ondertekenen, maar omdat hij er weinig van snapte had hij zijn naam er niet onder willen zetten.

Waarom dit tweede verhoor van de koster? De bedoelingen van de "Nijmeegse partij" waren duidelijk: waren er vervalsingen aangebracht, dan konden deze evengoed door de andere partij zijn aangebracht.

Jarenlang is het dan stil rond de falsificaties in de doopboeken. Toch

was de zaak niet afgedaan of geseponneerd. De molens van het Hof van Holland maalden blijkbaar erg langzaam. Op 10 december 1784⁹ behandelde de kerkeraad een verzoek tot het zenden van twee doopboeken naar Den Haag om de raadsheren van het Hof gelegenheid te geven de boeken in te zien in verband met een vervalsingszaak. De kerkeraad was wijs geworden en voelde er niets voor de doopboeken uit handen te geven. Als de Haagse heren de doopboeken wilden inzien, dan moesten ze maar afreizen naar Gorinchem! De heren van het Hof achtten het blijkbaar beneden hun waardigheid voor zoiets naar de Arkelstad te komen. Een hernieuwd verzoek was nodig om de kerkeraad zover te krijgen dat de raadsheren ze konden inzien. In juni reisden de bejaarde Ds. G. Koning en de ouderling E. de Gijselaar met de beide doopboeken naar Den Haag. Bij het Hof aangekomen kregen ze het verzoek de verzegelde doopboeken ter inspectie af te geven. Gedachtig hun opdracht weigerden de heren de boeken uit handen te geven, waarna ze binnen mochten komen. In hun bijzijn werden de zegels verbroken en de betreffende passages opgezocht en bestudeerd. Vervolgens kregen ze de registers terug, keurig verzegeld met het grootzegel van het Hof van Holland. Daarna konden de heren voor de terugreis vertrekken. Zij leverden de twee doopboeken weer keurig af in de consistorie van de Grote Kerk. Burgemeesteren ontvingen hierover een uitvoerig rapport.¹⁰

De twee doopboeken zijn bewaard gebleven. Ze maken thans deel uit van de collectie kerkelijke doop-, trouw- en begraafboeken van het Stadsarchief Gorinchem onder de inv.nrs. 2 en 3. De vouwen, eens aangebracht door de Nijmeegse Van Aalsts, zijn nog steeds te zien.¹¹ Hoe de zaak is afgelopen, moet verder onderzoek in de archieven van het Hof van Holland in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag uitwijzen.

Nu gebleken was, dat er in de doopboeken kon worden "geknoid", gaven burgemeesteren opdracht tot het overschrijven van de doop- en trouwboeken.¹² Het gekopieerde exemplaar moest ten Stadhuis worden bewaard. De emeritus-predikant G. Koning - dezelfde persoon die met de missie naar Den Haag was belast - mocht het werk uitvoeren. Bij zijn afscheid als predikant had hij een getuigschrift gekregen, waarin de volgende passage voorkomt: *De eerwaarde kerkenraad van de Nederduitsche gereformeerde gemeente binnen deze stad Gorinchem, met droefheid en medelijden aangedaan over den debilen lichaamstoestand en bijzonder de verswakking van denkvermogens van den weleerwaarden zeergeleerden heer Gerardus Koning, oud 60 jaren...*¹³ Deze allesbehalve vleiende woorden aan het adres van de predikant in ruste zullen wellicht niet al te letterlijk moeten worden genomen.

Met grote overgave kweet Ds. Koning zich van zijn taak. Twee jaar later

was hij met het karwei klaar. Hij leverde toen vijf lijvige kopie-doopboeken in en twee dito kopie-trouwboeken. Ze waren bestemd om in het Stadhuis als schaduwarchief te worden be-waard.¹⁴ Geregelde aanvullingen moesten de boeken actueel houden en dat gebeurde ook: het kopie-doopboek loopt tot eind 1814 en het kopie-trouwboek tot eind 1797. Wat de huwelijken betreft was inmiddels de officiële registratie ten Stadhuize ingevoerd. De akten van de burgerlijke stand, ingevoerd in 1812, maakten de doopadministratie voor de overheid geheel overbodig.

De ijverig overschrijvende dominee was eigenlijk buiten zijn boekje gegaan. Volgens de opdracht moest hij beginnen met de dopen en huwelijken van het jaar 1685. Wat het trouwboek betreft klopte het wel, maar met de dopen was hij in 1619 met de oudst bewaarde inschrijvingen begonnen. Het werd hem niet kwalijk genomen. Als beloning kreeg hij uit de stadskas f 275, hoewel het werk eigenlijk onbetaalbaar was, zoals werd opgemerkt.¹⁵ Het waren dan ook meer dan 3000 pagina's schrijfwerk geweest, dus 9 cent per bladzijde.

Ds. Koning was bekend met de "zaak Van Aalst" en dat liet hij merken ook. Bij de bewuste inschrijving van 19 augustus 1679 plaatste hij een kanttekening: *Over deze aentekening in 't originele is quaestie ontstaan tusschen partijen, sustinerende de eene dat dezelve als een bijvoegsel en mitsdien als eene vervalsching moet beschoud worden. Men zie ook anno 1687 den 22 juny.*¹⁶

Bij de inschrijving van 22 juni 1687 in hetzelfde deel schreef de dominee: *Over deze aentekening van den naem des kinds Cornelia in 't originele is quaestie ontstaen tusschen partijen, sustinerende de eene dat hier gestaen heeft Cornelis en dat zulks is veranderd in Cornelia. Men zie ook anno 1679 den 19 augustus.*¹⁷

Het bovenstaande verhaal is tamelijk ingewikkeld. Daarom volgen hieronder in de eerste kolom de authentieke gegevens van de kinderen van Pieter Gerritsz. van Aalst zoals aangetroffen in de doopboeken. De middelste kolom geeft de namen, zoals vader Pieter Gerritsz. van Aalst ze in de familiebijbel moet hebben geschreven. De laatste kolom vermeldt de dubieuze inschrijvingen, aangebracht door de zoons van Kerst van Aalst, althans daar heeft het alle schijn van!

doopboek	bijbel	vervalsing
Gerard, 27 sep. 1678	Gerard	Cornelis, 19 aug. 1679
Johanna, 18 dec. 1680	Johanna	
Izak, 14 feb. 1685	Izak	Cornelia, 22 juni 1687
Cornelis, 22 juni 1687	Cornelis	
Johannes, 26 feb. 1690	Johanna	

Nadat in 1923 de originele doop-, trouw- en begraafboeken van Gorinchem krachtens Koninklijk Besluit van 20 juni 1919 S 389 naar het Algemeen Rijksarchief in Den Haag waren overgebracht, bleven de overgeschreven exemplaren in Gorinchem beschikbaar voor onderzoek. De genealoog H. van Hoogdalem raadpleegde ze veelvuldig, maar hij was niet de enige. In het Algemeen Rijksarchief werden de originele kerkelijke registers jarenlang zeer intensief gebruikt.

Na een afwezigheid van precies een halve eeuw keerden deze belangrijke archivalia naar Gorinchem terug, omdat er inmiddels een archiefbewaarplaats was gebouwd die aan de gestelde eisen voldeed met als beheerder een gemeentearchivaris in de zin der wet. Tegenwoordig krijgt niemand meer de originele doop-, trouw- en begraafboeken in handen. In de leeskamer van het Stadsarchief Gorinchem kan ieder die het wil uitstekende fotokopieën van die registers inzien.

Na terugkeer bleek tijdens het verblijf in het Algemeen Rijksarchief uit een trouwboek een katern van zes bladzijden met ondertrouwinschrijvingen tussen 7 juni en 30 november 1727 verloren te zijn gegaan.¹⁸ Met behulp van het overgeschreven exemplaar¹⁹ was het mogelijk de ontbrekende inschrijvingen in het gefotokopieerde exemplaar in te voegen, zodat de gegevens omtrent de huwelijken thans toch volledig aanwezig zijn.

1. Rechterlijke archieven, inv.nr. 6, fol. 211
2. Doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 2, blz. 535
3. Doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 3, blz. 84
4. Doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 2, blz. 535
5. Rechterlijke archieven, inv.nr. 307, fol. 124v
6. Rechterlijke archieven, inv.nr. 223, fol. 121
7. Rechterlijke archieven, inv.nr. 223, fol. 139
8. Rechterlijke archieven, inv.nr. 223, fol. 147
9. Archieven Hervormde gemeente, inv.nr. 5
10. Archief stadsbestuur, inv.nr. 126b, fol. 231
11. Doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 2, blz. 535;
inv.nr. 3, blz. 84
12. Archief stadsbestuur, inv.nr. 126 b, fol. 150
13. Archieven Hervormde gemeente, inv.nr. 5, 4 nov. 1784
14. Archief stadsbestuur, inv.nr. 126 c, fol. 128
15. Archief stadsbestuur, inv.nr. 27, fol. 102
16. Archief stadsbestuur, inv.nr. 3122
17. Archief stadsbestuur, inv.nr. 3122
18. Doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 12, tussen blz.
528 en 529; Archiefverslag 1975, blz. 3
19. Archief stadsbestuur, inv.nr. 3118

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

OORLOGSGEDENKTEKENS¹

R.F. van Dijk

Reeds eerder heb ik iets gepubliceerd over oorlogsmonumenten die een relatie hebben met Gorinchem.² Pas na publikatie kwam aan het licht dat er nog enkele van die gedenktekens zijn.

De bekende Gorcumse verzetsman³ Hendrik Peter de Bie, geboren op 6 september 1895, werd volgens Maarten Schakel op 25 augustus 1944 gefusilleerd op Fort De Bilt.⁴ Het daar aanwezige monument werd in 1995 uitgebreid met hardstenen platen met daarop de namen van degenen van wie bekend is dat zij er zijn omgekomen.⁵ De naam van De Bie is daar niet bij. In werkelijkheid is hij inderdaad elders terechtgesteld, namelijk op het Fort bij Rijnauwen. Ook over de overlijdensdatum is verwarring geweest. Volgens bekendmaking in de dagbladen van 1944 zou De Bie op 10 augustus zijn doodgeschoten, maar volgens mededeling van de "Justizoberinspektor der Deutschen Generalstaatsanwalt in den besetzten Niederländischen Gebieten" te Nijmegen aan de ambtenaar van de burgerlijke stand te 's-Hertogenbosch (aangetekend op zijn persoonskaart) moet de datum zijn: 25 augustus 1944.

Op initiatief van de Stichting Herdenkingsmonument Rhijnauwen werd in het fort in 1982 een drietal gedenkstenen geplaatst, naast monumenten die al in 1946 en 1969 waren opgericht. Een van de uit 1982 daterende gedenkstenen toont de naam van onder meer H.P. de Bie. Ieder jaar wordt hier de dodenherdenking gehouden van de gemeente Bunnik, waarin het fort is gelegen.⁶

Het fort is verder alleen met rondleidingen te bezichtigen, waarvoor men zich kan aanmelden bij de VVV Zeist (tel. 030-6919164).

Vermoedelijk heeft De Bie, tot de dag dat hij naar het fort werd gebracht om terechtgesteld te worden, gevangen gezeten in de gevangenis aan de Gansstraat 164 te Utrecht. Thans is dit de penitentiare inrichting voor vrouwen "Het Spoor". In 1980 is hier een plaquette onthuld die aan de laatste tocht van de ter dood veroordeelden herinnert. De tekst luidt: "Gedurende de bezettingsjaren 1940-1945 / verbleven in dit gebouw / - toen kerker van de bezetter - honderden politieke gevangenen. / De ter dood veroordeelden begonnen / van hieruit hun laatste tocht / naar de fusilladeplaatsen. / Wij gedenken hen met eerbied en dankbaarheid. / "Hun toortsen zullen eeuwig branden.""

De gemeenteraad van Gorinchem besloot op 8 oktober 1948 de

TER HERINNERING AAN

MINA HARTOGS-SAMSON
GEB. HARDERWIJK 2-8-1885

LAMMERDINA E. HOLST
GEB. AMSTERDAM 8-11-1887

ANNA M.F. GOOSZEN
GEB. AMSTERDAM 20-4-1888

MAARTJE DEN BRABER
GEB. ROTTERDAM 1-11-1894

JOHANNA C.A. VAN DEN HOEK
GEB. ROTTERDAM 24-6-1900

HUIBERDINA A. WITTE-VERHAGEN
GEB. HARDERWIJK 30-12-1901

LENA BAGMEIJER-KRANT
GEB. UTRECHT 26-10-1903

LAMBERTA A.M. BUITEMAN-HUIJSMANS
GEB. GORINCHEM 4-7-1904

ANTOINETTE A. JANSSEN
GEB. RUHRORT 26-11-1904

NELLIE A.J. DE BODE
GEB. HEER 7-9-1905

OVERLEDEN IN DE NACHT
VAN 15 OP 16 JANUARI 1944

Gedenkplaat in het voormalige kamp Vught waarop de namen staan van de 10 vrouwen die tijdens het "bunkerdrama" overleden zijn.

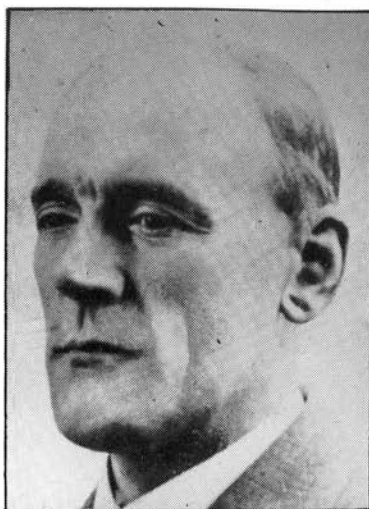
namen van De Bie en een bekende andere Gorcumse verzetsman te verbinden aan resp. de H.P. de Biestraat en de Marinus Spronkiaan.

De Bie was om 7 uur in de ochtend van 21 september 1943 door de Sicherheitspolizei in verzekering gesteld op het Gorcumse politiebureau, samen met zes andere mannen die verdacht werden van ondergrondse activiteiten.⁷ Tot deze groep behoorde ook de scheepsbevrachter Nicolaas Bernardus Gerardus Johannes Buiteman. Acht dagen later werd hij in vrijheid gesteld vanuit de gevangenis "Het Haagse Veer" te Rotterdam. Zijn vrouw Lamberta Antonia Maria Huijsmans was daarheen ontboden om haar man af te halen, maar werd ter plekke gearresteerd. Zij had van eerdergenoemde Marinus Spronk illegale blaadjes gekregen en zou ook de drukkerij daarvan ondersteund hebben met een bedrag van 50 cent.⁸

Zij kwam terecht in het Konzentrationslager Herzogenbusch te Vught. Op een stuk terrein van dit voormalig concentratiekamp is op 18 april 1990 het Nationaal Monument Kamp Vught geopend. Hier bevindt zich o.m. het originele crematorium van het kamp. In een van de ruimten van dit gebouw is met zoveel mogelijk authentiek materiaal de cel 115 uit de zg. bunker overgebracht, waarin zich in de nacht van 15 op 16 januari 1944 het zg. bunkerdrama voltrok. Mevrouw Buiteman-Huijsmans was een van de tien vrouwen die dit drama niet overleefden. Bij genoemde cel is op 16 januari 1992 een zwarte hardstenen plaat met afmetingen van c. 80 bij 125 cm onthuld (vervaardigd door Natuursteenbedrijf Leo van Nunen te Vught),⁹ waarop in witte letters: "Ter herinnering aan / [tien namen, w.o.] Lamberta A.M. Buiteman-Huijsmans / geb. Gorinchem 4-7-1904 / overleden in de nacht / van 15 op 16 januari 1944". In een aangrenzende ruimte hangen 21 glazen platen met de namen van alle 747 bekende in het kamp overleden personen. Op een van die platen staat o.a.: "Buiteman-Huijsmans, / Lamberta A. / 4-7-1904 . 16-1-1944". Links van de platen staat een tekst van de in Nicaragua vermoorde journalist Koos Koster: "het feit / van overleven / verplicht".

De heer en mevrouw Buiteman hadden één zoon en één dochter. De zoon, Johannes Petrus Cornelis, werd tegelijk met andere Gorcumers bij een razzia op 3 oktober 1944 gearresteerd. Hij overleed op 18 november 1944 te Neuengamme. Zijn naam prijkt, zoals in de vorige publikatie gemeld, op de gedenkplaat in het Merewadecollege.

Het joods gedenkteken aan de Blijenhoek werd verplaatst naar het Melkpad, waar de in de oorlog gearresteerde joden langskwamen toen ze weggevoerd werden.¹⁰ Het monument is wederom naar het oosten gericht. De staande menora raakte bij het verwijderen zodanig beschadigd, dat een nieuwe menora is gemaakt. Deze werd geplaatst

H.P. de Bie. † 25 augustus 1944.

Wil haar in Uw gebeden gedenken

TER GEDACHTENIS

aan onze onvergetelijke, innig geliefde, zorgzame
Vrouw en Moeder

Lamberta Antonia Maria Buiteman,

geb. HUIJSMANS.

geboren te Gorinchem 4 Juli 1904, overleden te Vught
op 16 Januari 1944, in den leeftijd van 39 jaar.

Het bericht van mijn dood heeft U in een zee van
droefheid gedompeld en smart heeft uw hart verscheurd.

Vergeet, ook thans niet, dat wij door God geschapen
zijn om tot God terug te komen. God heeft ons leven
in Zijn handen en alles wat Hij toelaat in ons leven,
weet Hij ten goede te keeren. Veranderd is nu mijn
rouw in vreugde, opdat mijn ziel in glorie U bezinge,
o Heer, mijn God.

God louterde mij als goud, dat door het vuur gaat.
Mijn voet volgde Zijne schreden. Zijn weg hield ik en ik
ben er niet van afgeweken. Van de geboden Zijner
lippen week ik niet af, gesteund als ik werd door Gods
genade.

Heëindigd is nu mijn leven en ik dank mijn God, dat
ik zoo'n mooi leven van Zijn goddelijke goedheid mocht
ontvangen. In Gods liefde ben ik geboren en groot-
gebracht. Gods liefde deed in mijn hart de liefde tot U,
mijn man, ophloeien en uit onze wederzijdsche liefde
hebben wij onze kinderen van Gods goedheid gekregen.
Gods liefde heeft mij een moederhart gegeven en deze
was wijd als de zee en diep als de hemel.

Lieve man en kinderen, wij zijn gelukkig geweest in
ons leven. Hebben wij het goede in dankbaarheid aan-
vaard, waarom zouden wij ons nu verzetten tegen het
kwade, dat ons trof? Moest ook Jezus niet alles lijdend
om aldus in te gaan in Zijn glorie?

Uit God zijn wij voortgekomen en tot God keeren
wij terug.

„Uw Wil geschiede op aarde zooals in den Hemel”.

K 952

Bidprentje van mevr. Buiteman.

in een gemetseld paneel van rode bakstenen. De hoogte hiervan is 240 cm, de breedte 140 cm en de dikte 31 cm. Rechts hiervan staat in een flauwe hoek een identiek paneel (echter niet voorzien van een menora, maar van de eerder vermelde bronzen plaat), zodat van het geheel een gevoel van steun en geborgenheid uitgaat. Van de liggende menora is de binnenste arm verwijderd om het perspectief van de kamppalen beter uit te laten komen. Deze menora symboliseert tevens de gedachte aan vermiste en verminkte personen.

Achter de panelen is een met wit cement bestreken betonnen muur geplaatst met, op verzoek van de voormalige Stichting Joods Gedenkteken Gorinchem, in een band in alfabetische volgorde de namen van de zeventig omgekomen joodse stadgenoten gegraveerd. Deze band is van hetzelfde materiaal als de menora's en heeft dezelfde breedte als de armen daarvan. De muur heeft een lengte van 25 m, een hoogte van 22-113 cm, een breedte van 100 (bij het laagste punt) tot 40 cm en rust op palen van 12 m; om het gewicht binnen de perken te houden, bestaat de kern uit polystyreen. Deze muur breekt visueel het met gele en bronskleurige waalklinkers bestrate plein en voorkomt een verloren gevoel.

Het nieuwe gedenkteken is eveneens van de hand van Ton Koops. De muur werd gemaakt door BV Aannemersbedrijf Dankers uit Hardinxveld-Giessendam. De kosten voor het monument bedroegen f 84.162,50 ten laste van de projectontwikkelaar MBO, die de winkelpassage bij de Blijenhoek gaat realiseren. De kosten voor de inrichting van het plein en de omliggende straten kwamen ten laste van de gemeente.

De onthulling vond plaats op 13 februari 1996, waarbij de zeventig namen één voor één werden opgelezen door evenzovele leerlingen van de Anne Frankschool, die nu deel uitmaakt van de Meander Scholengemeenschap. Verder werd gesproken door burgemeester P. IJssels en rabbijn L.J. van de Kamp.

Over de reis naar het monument in de Vallei der Verloren Gemeenten is inmiddels een uitgebreide beschrijving verschenen.¹¹

Op de joodse begraafplaats aan de W. de Vries Robbéweg 10 zijn twee natuurstenen zerken aanwezig waar geen stoffelijke overschotten onder rusten. Een staande gedenksteen (met hoogte 153, breedte 67 en dikte 8 cm) bevat onder een davidster de tekst: "Dit graf was aangekocht / door / A. Benjamins / te Woudrichem / Hij werd 18 nov. 1942 / door de barbaren weggevoerd / en keerde niet weer. / God hebbe zijn ziel". Deze steen is kort na de oorlog door de familie opgericht ter nagedachtenis aan Abraham Benjamins, geboren te Woudrichem op 3 mei 1866 en overleden te Auschwitz op 6 december 1942. Hoewel hij

zijn leven lang in Woudrichem woonde, was hij ook penningmeester van de joodse gemeente te Gorinchem. De datum 18 november klopt eigenlijk niet: toen werden zijn zoon Jozef Abraham (geb. Woudrichem 15 april 1900), zijn broer Hartog (geb. aldaar 17 mei 1878) en diens vrouw Johanna van Straten (geb. Beesd 16 nov. 1879) en zoon Jozef Abraham (geb. Woudrichem 7 aug. 1912) weggevoerd, terwijl Abraham en zijn tweede vrouw Berendina Blok (geb. Harlingen 3 sep. 1878) thuis bewaakt werden om pas de volgende dag naar Gorinchem te worden weggevoerd. Daar kwamen zij op 19 november om 9.00 op het politiebureau aan, waarna zij om 13.30 op transport werden gesteld naar Amsterdam. De andere gedenksteen (met hoogte 81, breedte 61 en dikte 8 cm), die voor de staande steen ligt, bevat de tekst: "Mede ter herinnering / aan / Bé Benjamins-Blok / Jo Benjamins / Hartog Benjamins / Anna Benjamins / -van Straten / Jo Benjamins". Geen van hen overleefde Auschwitz.¹²

Noten

1. Belangrijke aanvullende gegevens voor dit artikel werden verschaft door de heer M.A. de Bie, mevrouw H.M.Th. Bongaerts-Buiteman en Ton Koops. Hen wil ik hartelijk bedanken.
2. Gorinchem tijdens de bezetting 1940-1945 / onder redactie van A.J. Busch, B. Freriks, drs. H.M. den Uyl. - Gorinchem : Historische Vereniging Oud-Gorcum, 1995. - (Historische Reeks Oud-Gorcum ; nr. 8). - p. 178-190.
3. Zie over zijn rol in het verzet: Vertel nog eens over de oorlog : Oorlogsherinneringen van een onderwijzer / C.B. de Lang. - Almkerk : Loevestein, 1991. - p. 45-59.
4. Verzetssector tussen de rivieren / samengesteld door M.W. Schakel. - Hoofdstuk 33, nr. 10. In: Nieuwsblad voor Gorinchem en omstreken, 5 maart 1947, p. 10
5. Oorlogsmonumenten / Ingrid van Beuzekom, Roland Blijdens-tijn, Rob van Olderen. - Utrecht : Stichting Matrijs, 1995. - (Stichtse Monumenten Reeks ; 5). - p. 46.
6. Herdenkingsmonument Rhijnauwen / Arie van der Gaag. In: Het Kromme-Rijngebied : Tijdschrift van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek", 29e jaargang, nr. 1 (maart 1995), p. 10-14.
7. Politiedagrapport 21-9-1943
8. Verzetssector, hoofdstuk 33, nr. 14. In: NvG, 31-3-1947, p. 3.

9. Kamp Vught 1943-1944 : Bunker en krematorium / Tineke Wibaut-Guilonard. - Amsterdam : Stichting Vriendenkring Nationaal Monument Kamp Vught, cop. 1991. - p. 43-45.
10. Zie voor de voorgeschiedenis van deze lokatie mijn artikel in Oud-Gorcum Varia nummer 34.
Een kleine correctie bij het artikel "Oorlogsmonumenten": voor de uitgave van het dagboek van Esther van Vriesland werd uiteindelijk in totaal f 849,90 bijgedragen door de Stichting Joods Gedenkteken Gorinchem.
11. "Gedenken zult gij" : Reis van 24 inwoners uit Gorinchem ter nagedachtenis aan 70 omgebrachte Joodse stadsgenoten gedurende de Tweede Wereldoorlog : 28 februari - 3 maart 1995 / Ruth de Jong en Gijp Kreukniet. - Gorinchem : [s.n.], 1995.
12. Mediene sjtampers : Komst, verblijf en ondergang van de Werkendamse en Woudrichemse joden, 1680-1943 / Bert van Straten. - Werkendam : Historische Vereniging Werkendam en De Werken c.a., 1993.
Dagrapporten gemeentepolitie Gorinchem, 18-19 nov. 1942.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

OPGRAVINGEN IN GORINCHEM

JAARVERSLAG WERKGROEP GORINCHEM

T. Koorevaar

1995 is voor Gorinchem voornamelijk een vergaderjaar geweest. De begeleidingsgroep is in de avonduren vijfmaal in het stadhuis bijeen geweest. Er zijn pogingen gedaan om te komen tot een gemeentelijke beleidsnota archeologie, maar tot op heden is het bij een aanzet gebleven. Verder is er zicht gekomen op een bescheiden werkruimte in het voormalig museum 'Dit Is In Bethlehem'. De gebruiksovereenkomst tussen de gemeente en de Stichting 'Vrienden van het museum D.I.I.B.' (die de exploitatie voor zijn rekening neemt) is inmiddels getekend en de gemeente is bereid gevonden de ruimte te voorzien van verlichting, stromend water en opbergstellingen en zal ook de exploitatiekosten voor haar rekening nemen. Wanneer alles meezit hopen we de ruimte nog in het eerste kwartaal van 1996 in gebruik te kunnen nemen.

Verder werden in deze vergaderingen ook regelmatig de op handen zijnde bouwprojecten in de Gorinchemse binnenstad doorgenomen. Voor 1996 staat in de Gorinchemse binnenstad de ontwikkeling van een winkelcomplex in de Blijenhoek centraal. In de planning is voor archeologisch onderzoek formeel een week vrij gehouden. Om een zo hoog mogelijk rendement te behalen, streven we ernaar om voor deze week een beroepskracht in te zetten.

Gorinchem, Bornsteeg-Molenstraat

Object 367, Coördinaten: 126.56 - 426.52

In 1995 hebben de opgravingsactiviteiten in Gorinchem zich beperkt tot een bodemonderzoek op de hoek Bornsteeg-Molenstraat, waar bestaande bebouwing werd afgebroken t.b.v. nieuwbouw.

Op 4 en 11 februari werd hier met behulp van een graafmachine in put 6 een waterput en oud muurwerk blootgelegd (afb. a en b). Het oudste muurwerk II was van een beerkelder met binnenmaten van 1,85 x 1,70 m. De vondsten uit de beerkelder, steengoed en blauwgrijs aardewerk, duiden op eind 14e begin 15e eeuw. Het steenformaat 30 x 15 x 7,5 cm. wijst echter meer in de richting van de 13e/14e eeuw.

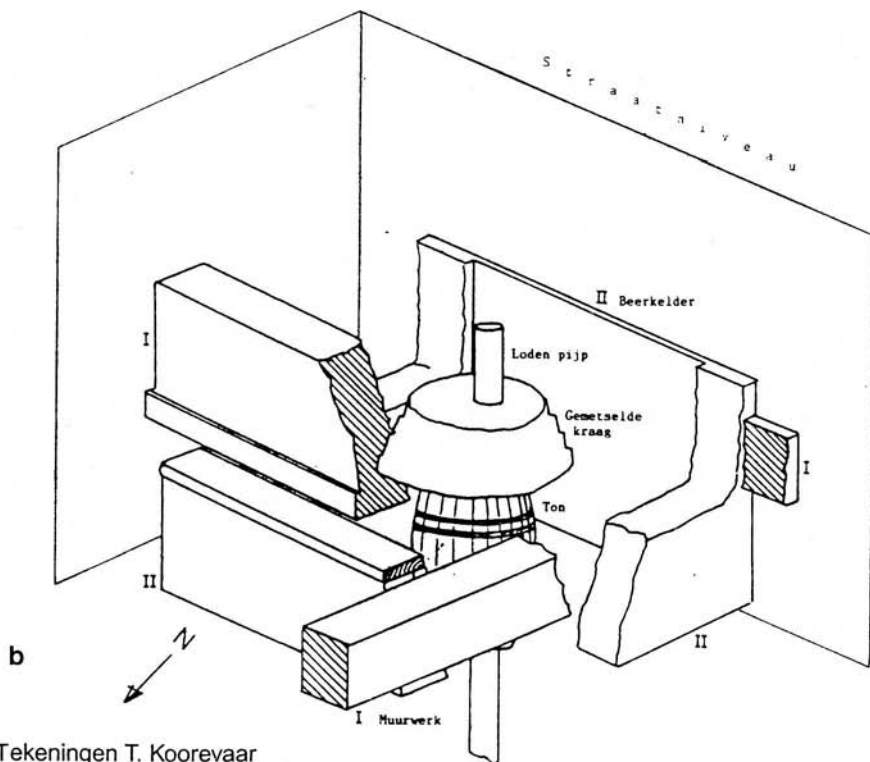
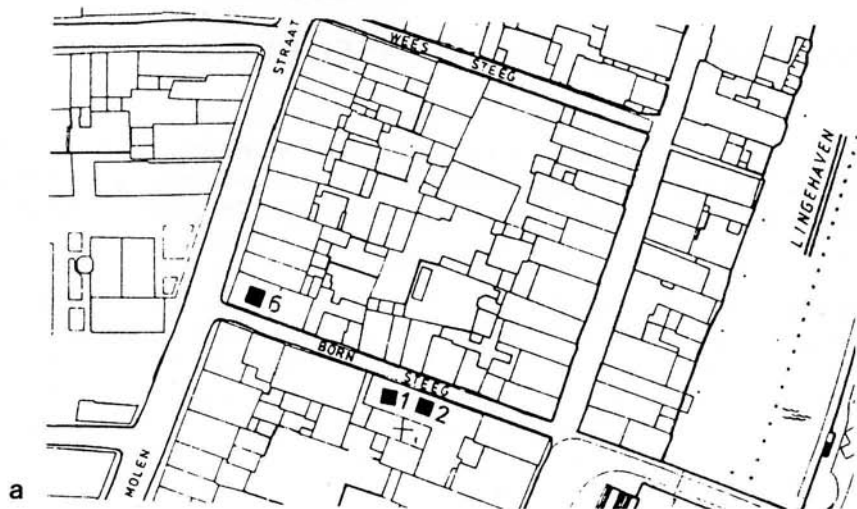
In een later stadium blijkt de beerkelder gedeeltelijk uitgebroken te zijn om plaats te maken voor muurwerk I dat overigens uit hetzelfde steenformaat bestond.

Vervolgens is in de 18e of 19e eeuw het muurwerk I en II gedeeltelijk opgeruimd om plaats te maken voor een loden pompbuis, beschermd door een houten duigenton met gemetselde kraag. De loden buis had een lengte van 7,6 meter.

De bodemlagen bleken sterk overeen te komen met die in de eerder uitgraven putten 1 en 2 aan de Bornsteeg, met als verschil dat ze in put 6 ongeveer een halve meter hoger in het profiel lagen.

Kennelijk zijn deze lagen in de putten 1 en 2 door ophogingen aan de Lingedijk

dieper in de ondergrond weggedrukt.

Tekeningen T. Koorevaar

a. Ligging van de proefputten 1, 2 en 6
b. Perspectieftekening van het gevonden muurwerk met duigenton in put 6.

Overgenomen uit "Grondig bekeken",
jaargang 11, nr. 1 (maart 1996)

FOTOWEDSTRIJD 'INDUSTRIEEL ERFGOED'

1996 is het jaar van het industrieel erfgoed. Daarom heeft Museum De Koperen Knop in Hardinxveld-Giesendam een fotowedstrijd uitgeschreven, met als onderwerp 'Industrieel Erfgoed in de Alblasserwaard'.

INDUSTRIEEL ERFGOED

Dit is een officiële benaming voor alle gebouwen en installaties, die herinneren aan een vroege industriële ontwikkeling. Molens, gemalen, fabrieksgebouwen, scheepshellingen, kranen, machines, sluizen, bruggen, veerstoepen enzovoort. Maar ook restanten daarvan behoren erbij.

Eigenlijk alles dat aan industrie en techniek herinnert van voor de Tweede Wereldoorlog komt in aanmerking voor de benaming 'Industrieel Erfgoed'.

FOTOWEDSTRIJD

Ter gelegenheid van Open Monumentendag -14 september 1996- organiseert streekmuseum De Koperen Knop in Hardinxveld-Giesendam een grote fotowedstrijd, waaraan iedereen kan meedoen:

- 1 De foto's mogen in kleur of zwart-wit worden ingeleverd.
- 2 Ze dienen bij voorkeur de afmetingen 18 x 27 cm te hebben.
- 3 Op de achterzijde van de foto's moet duidelijk naam, adres en telefoonnummer (bij kinderen ook de leeftijd) worden vermeld.
- 4 Iedereen mag maximaal 2 foto's inzenden.
- 5 De foto's moeten voor 31 augustus 1996 in bezit van het museum zijn.

BEOORDELING

Alle voor 31 augustus 1996 ingezonden foto's worden beoordeeld door een deskundige jury, waarin ook vakfotografen zitting hebben. Voor de inzenders van de beste foto's zijn vijf aantrekkelijke geldprijzen beschikbaar.

De beste foto's worden tijdens Open Monumentendag in het museum geëxposeerd. Inzendingen kunt u sturen naar het secretariaatsadres: Buitendams 51, 3371 BA Hardinxveld-Giesendam.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

NIEUWE LITERATUUR OVER STAD EN STREEK

SCHEEPVAART OP DE GIESSEN / **D.J. de Jong (red.)**.

In acht hoofdstukken vertellen vier auteurs het een en ander over de beurtvaart op de Giessen en over de verschillende schippersgeslachten. De scheepvaart was vooral gericht op Gorinchem. Het gemotoriseerde verkeer betekende het einde ervan. ISBN 90-70960-38-9. Prijs f 27,50. Geïll. 112 blz. Gezamenlijke uitgave van de Geschiedkundige Vereniging Giessenburg-Schelluinen, de Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam en de Historische Vereniging Hoogblokland, Hoornaar en Noordeloos. 1996.

BAGGERDIEP, verhalen uit de Baggerwereld / **Jacques Kraaijeveld**.

ISBN 90-801993-4-6. Prijs f 29,50. Geïll. 144 blz. Papendrecht, 1995.

LICHT OP DE LINGE, een fotografische impressie van **George Burggraaff**. Uitgave van Scriptum Topografie m.m.v. de Vereniging tot Behoud van het Lingelandschap. Het boek bevat behalve prachtige foto's ook gesprekken met karakteristieke bewoners. ISBN 90-5594-038-0. Prijs f 45. Geïllustreerd met 110 foto's in kleur. 120 blz. Schiedam, 1995.

HOLLANDS HISTORISCH MAGAZINE. Een gezamenlijke kwartaaluitgave van de Historische Vereniging Holland, de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. In januari 1996 verscheen het eerste kwartaalblad. Het hoofddoel van het blad is aan de lezers inlichtingen te verschaffen over nieuws, ontwikkelingen, activiteiten en uitgaven op het gebied van plaatselijke en regionale geschiedenis in Noord- en Zuid-Holland. De abonnementsprijs voor een heel jaar bedraagt f 15. Opgeven bij project Regionale Geschiedenis Zuid-Holland, Nobelstraat 1 E, 2513 BC 's-Gravenhage.

GORINCHEM, DAN LEEFT EEN STAD.

Een mooi uitgevoerd promotieboekje voor de stad Gorinchem, uitgegeven door de gemeente. Verkrijgbaar bij de VVV en het Gorcums Museum. Prijs f 13,50. 96 blz. en c. 300 kleurenfoto's.

GENEALOGIE GELDERBLOM, een overzicht van circa 2000 gezinnen Gelderblom / **Philip van Oordt**.

Het is een familieboek waarin zo volledig mogelijk alle Gelderblommen en degenen die van een Gelderblom afstammen zijn beschreven. Te

bestellen bij de schrijver Ph. van Oordt, Ary Koplaan 65, 3123 CA Schiedam. Prijs f 69,50 (verzendkosten inbegrepen).

SCHOUWEN EN AKEN / W. van Zijderveld.

Een uitvoerige studie over vaarttuigjes die vroeger veel gebruikt werden door de boeren in de Alblasserwaard, de Krimpenerwaard en de Vijfheerenlanden voor het melken, het baggeren, het vissen en voor de hooibouw, maar die nu aan het verdwijnen zijn. Het boek geeft alle mogelijke informatie over de bouw, de bouwers, het onderhoud en het gebruik van deze boerenschuiten. Circa 200 blz. en meer dan 200 foto's en tekeningen. Uitgegeven door de Stichting Publicaties Alblasserwaard en Vijfheerenlanden. Te bestellen door f 37,50 over te maken op postgirorekening 5856016 van S.P.A.V., Postbus 231 te Gorinchem.

SPIJK IN VROEGER TIJDEN, deel 2 / Arie Sterk.

De Kleine molen aan de Spijksesteeg.

Binnenkort verschijnt bij uitgeverij Deboektant in Oostvoorne een tweede deel van het boek Spijk in vroeger tijden. Het eerste deel verscheen enkele jaren geleden bij dezelfde uitgever. Ook dit boek is weer samengesteld door Arie Sterk. Het is een boek geworden met ongeveer 90 oude foto's, waaronder zeer zeldzame. Zo zijn er een aantal foto's opgenomen van, o.a. Gorcumse, handelaars die met hun

voertuigen de klanten langs de dijken bedienden. Ook de "kleine molen" die, totdat hij circa 1913 werd gesloopt, aan de Spijksesteeg stond, is afgebeeld. Eveneens zijn er enkele foto's opgenomen van het ruim 100 jaar oude watergemaal in Vogelswerf en een van de oude watermolens, welke voorheen voor de waterhuishouding in die polder zorgde. Ook van het genoemde eerste deel zijn nog enkele exemplaren beschikbaar.

Voor informatie kunt u contact opnemen met Arie Sterk via telefoonnummer 0183-563464.

AANBIEDING

GORCUM IN VROEGER JAREN / Bert Stamkot.

Nu voor f 25 (was f 58,90) bij Boekhandel Karakter, Gasthuisstraat 36 en bij Boekhandel Bladzijde, Gasthuisstraat 31-33.

—o—

NIEUWE LEDEN

A.M. van den Berg
W.J. van Bergeijk
G. van den Boezem
E.W.M. Bouwman
R. van Boxtel
M.L. de Geest
H.N. de Groot
M.J.N.P. Holster
W.G.P.M. Koevoet
J.J. de Kok
E.F. Kramer
M.B. Krielaart
H.J. Kuijpers
A. Maasbommel
J. Mostert
A. Overweel
M. Overweel-van Horssen
M. Platt-de Kiewit
G.P. Sleiffer-Arends
H. van Steenis
E.H.A. Timmerman
A. Troost-van der Kolk
M. van Tussenbroek
G.H. Willemstein
A. van Zanten

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

INHOUDSOPGAVE

	blz.
-Maagdelijke herinneringen door N. de Maagd, Australië	95
-Het sociale leven rond 1900 in Gorinchem door G. van Andel †	119
-Frauderende Gorcumse korenmolenaars door A.L. van Tiel	131
-Vervalsing van het doopboek of een afstamming met een luchtje door A.J. Busch	156
-Oorlogsgedenktekens door R.F. van Dijk	163
-Opgravingen in Gorinchem door T. Koorevaar	170
-Fotowedstrijd "Industrieel erfgoed"	172
-Nieuwe literatuur over stad en streek	173
-Nieuwe leden	176

Redactie/lay-out

Tekstverwerking
Druk

-B. Freriks
-drs. H.M. den Uyl
-R.F. van Dijk
-Grafisch Centrum
Gorinchem

